

Хмельницький національний університет

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра слов'янської філології

ДИПЛОМНА РОБОТА

Магістр філології

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальність 035 Філологія.

Спеціалізація Слов'янські мови і літератури (переклад включно),
перша – польська

на тему: Стереотип жінки та чоловіка у польській та українській мовах

Шифр ДРФПР.19094.01.11.00

студентки II курсу, група ФПРмз 19-1 _____ М. М. Смичок
підпис, дата

Керівник _____ Н. В. Подлевська
підпис, дата

До захисту допускаю:
завкафедри слов'янської філології _____ Н. В. Подлевська
підпис, дата

Хмельницький 2020

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	слов'янської філології
Освітній рівень	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія
Спеціалізація	Слов'янські мови та літератури (переклад
включно), перша – польська	
Освітня програма	освітньо-професійна

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри слов'янської філології

_____ (Подлевська Н.В.)

01 жовтня 2019 року

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу

Смичок Марини Миколаївни

1. Тема роботи «Стереотип жінки та чоловіка у польській та українській мовах», затверджена на засіданні кафедри слов'янської філології 27 червня 2019 року, протокол № 11.

2. Термін подачі студентом завершеної роботи – грудень 2020 року.

3. Вихідні дані роботи

Вивчення стереотипів у сучасній лінгвістиці розпочалося із середини минулого століття. До сьогодні означене питання не втратило актуальності і є важливим для вивчення з погляду філології. Особливо актуальним стає для вивчення українсько-польських взаємозв'язків для студентів-полоністів. Тому порівняльні аспекти стереотипу чоловіка та жінки в українській та польській мовах є важливими для використання під час вивчення полоністичних дисциплін. Основними завданнями роботи стало дослідження пов'язане із аналізом сучасних наукових праць із теми, характеристика впливу ментальності та культури на формування мовних стереотипів, з'ясування суті гендерних стереотипів у мовній картині світу, розкрити стереотипи чоловіка та жінки в польській та українській мовах, з'ясувати означені стереотипи у свідомості українців і поляків у рамках лінгвокультурних відносин.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік підлеглих розробці питань)

З'ясування основних дефініцій дослідження. Описано стан дослідження поняття «стереотип» у сучасному мовознавстві з погляду еволюції поняття в контексті сучасної етнолінгвістики, впливу ментальності та культури на формування мовних стереотипів, гендерних стереотипів у мовній картині світу.

Визначено аспекти формування гендерних стереотипів та їх вербальне вираження в українській та польській етнолінгвістиці, зокрема вербальне вираження стереотипу чоловіка та жінки в українській та польській мові. Досліджено значення лінгвокультурного

діалогу у контексті розвитку українсько-польських мовних контактів, зокрема поняття стереотипу українців у мовній свідомості поляків, а також стереотип поляків у мовній свідомості українців, здійснено огляд перспектив розвитку українсько-польських контактів.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються			
Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	НЕМАЄ		

7. Дата видачі завдання – 01 жовтня 2019 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
№ п. п.	Найменування етапів дипломного дослідження	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2019 року	
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2019 року	
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень – листопад 2019 року	
4.	Написання першого розділу дипломної роботи	Грудень 2019 – квітень 2020 року	
5.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірнику наукових праць та участі у конференціях	Квітень, жовтень 2020 року	
6.	Написання другого розділу дипломної роботи	Травень – жовтень 2020 року	
7.	Оформлення «чорнового варіанту» дипломної роботи	Листопад 2020 року	
8.	Попередній захист дипломної роботи	Листопад 2019 року	
9.	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2020 року	
10.	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2020 року	

Студент _____
 Керівник роботи _____

М. М. Смичок
 Н.В. Подлевська

Анотація

Тема роботи «Стереотип жінки та чоловіка у польській та українській мовах».

Автор – М. М. Смичок.

Науковий керівник – Н.В. Подлевська

Обсяг дипломної роботи – 73 сторінки, із них 63 сторінки основного тексту.

Робота містить 73 джерела посилання.

Ключові слова: стереотип, жінка, чоловік, гендер, ментальність, вербальне вираження, лінгвокультурний діалог, польська та українська мови, українсько-польські контакти.

Вивчення стереотипів у сучасній лінгвістиці є актуальним для філології. Особливо важливим стає у контексті вивчення українсько-польських взаємозв'язків. Порівняльні аспекти стереотипу чоловіка та жінки в українській та польській мовах є важливими для використання під час вивчення полоністичних дисциплін. Відповідно основними завданнями стала характеристика впливу ментальності та культури на формування мовних стереотипів, з'ясування суті гендерних стереотипів у мовній картині світу, розкриття стереотипу чоловіка та жінки в польській та українській мовах, а також у свідомості українців і поляків у рамках лінгвокультурних відносин.

Об'єктом дослідження є гендерні стереотипи в українській та польській мові.

Предметом є відображення стереотипів чоловіка та жінки в українському та польському мовознавстві та їх вплив на розвиток українсько-польського лінгвокультурного діалогу.

Мета роботи полягає в дослідженні та визначенні лексичного відображення стереотипу чоловіка та жінки в українській та польській мовах та описати їх образи в мовній свідомості протилежної культури.

У дослідженні з'ясовано основні дефініції дослідження: стереотип, жінка, чоловік, гендер, ментальність, вербальне вираження, лінгвокультурний діалог, польська мова, українська мова, українсько-польські контакти. З'ясування основних дефініцій дослідження. Описано стан дослідження поняття «стереотип» у сучасному мовознавстві з погляду еволюції поняття в контексті сучасної етнолінгвістики, впливу ментальності та культури на формування мовних стереотипів, гендерних стереотипів у мовній картині світу.

Визначено аспекти формування гендерних стереотипів та їх вербальне вираження в українській та польській етнолінгвістиці, зокрема вербальне вираження стереотипу чоловіка та жінки в українській та польській мові. Досліджено значення лінгвокультурного діалогу у контексті розвитку українсько-польських мовних контактів, зокрема поняття стереотипу українців у мовній свідомості поляків, а також стереотип поляків у мовній свідомості українців, здійснено огляд перспектив розвитку українсько-польських контактів.

Автор _____

підпис автора і дата подання роботи до захисту

ЗМІСТ

Вступ.....	6
1. Стан дослідження поняття «стереотип» у сучасному мовознавстві.....	12
1.1. Еволюція поняття «стереотип» у контексті сучасної етнолінгвістики.....	12
1.2. Вплив ментальності та культури на формування мовних стереотипів.	17
1.3. Гендерні стереотипи в мовній картині світу.....	29
2. Формування гендерних стереотипів та їх вербальне вираження в українській та польській етнолінгвістиці.....	31
2.1. Вербальне вираження стереотипу чоловіка та жінки в українській мові.	31
2.2. Стереотип чоловіка та жінки в польській мові.....	39
3. Лінгвокультурний діалог у контексті розвитку українсько-польських мовних контактів.....	46
3.1. Стереотип українців у мовній свідомості поляків.....	46
3.2. Стереотип поляків очима українців	52
3.3. Перспектива розвитку українсько-польських контактів.....	57
Висновки.....	64
Список використаної літератури і джерел.....	67

ВСТУП

Вивчення стереотипів у сучасній лінгвістиці розпочалось із середини минулого століття, де етнолінгвістичні дослідження стереотипів здійснювалися на матеріалі етнографічних та фольклорних текстів. На той час стереотип розуміли як результат колективного пізнання народу. Він мав стійку асоціацію із наївним образом світу, оскільки у мовній світовій картині був накопичений та збережений великий життєвий та комунікативний досвід певної мовної спільноти.

Цивілізований світ неможливо уявити без налагодженої системи взаємокомунікації та міжсуспільних відносин. У контексті побудови доброзесних стосунків між країнами-сусідами неодноразово поставала проблема залагодження конфліктних інтересів шляхом захисту власних пріоритетів. Неабияку роль в цьому відіграє відмінне знання ментальності та культурності представника країни-опонента, його культурно-історичний аспект та філософія життя в цілому. Важливо, що саме це становить суть дипломатичних підходів, спрямованих до конкретного суспільного середовища. В наш непростий час, коли, чи не увесь світ охоплений різними конфліктами, гостро постає питання налагодження мовної комунікації. І, варто відмітити, що перепорою на цьому шляху стоять проблеми не тільки в мовних відмінностях як іноземних, а й у тому, що побудові міжкультурного діалогу заважають стереотипи, зокрема гендерні, та процеси їх нівелювання.

Сучасне українське суспільство має великий потенціал для розвитку не тільки в економічному, а й гендерному аспекті. Урівнення прав і можливостей, толерантне ставлення до жінки як до професіонала і людини в цілому виведе суспільство на новий, вищий щабель розвитку і еволюції. Так, у 2005 році Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про забезпечення прав та можливостей жінок та чоловіків», метою якого «є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і

чоловіків» [2]. Завдяки цьому жінка в Україні, як і в цивілізованому світі в цілому, давно отримала право активно приймати участь в житті не тільки своєї сім'ї, а й цілої громади, країни. Зацікавленість гендерними параметрами особистості в лінгвістичній галузі України та Польщі в першу чергу було зумовлене зміною діяльності жінок не тільки в побутовій, а й соціально-професійній сфері.

Так, питанням особливостей гендерної поведінки займалися такі науковці як: Т. Говорун, О. Єсперсен, А. Кириліна, О. Клещова, Ю. Маслова, Д. Таннен. Ними було не тільки теоретично, а і на практиці визначено основні гендерні стереотипи та особливості мовлення різних статей. Гендерний концептуальний зміст на матеріалі лексики було репрезентовано у працях О. Бессонова, О. Бондаренко, О. Дудоладової, М. Колеснікова, О. Волинчик. Соціолінгвістичні дослідження було здійснено такими науковцями як Є. Бакушева, Н. Верхованцева, О. Петренко.

Поняття «стереотип» активно вивчається такими вченими як Є. Бартмінський, Ф. Бацевич, А. Белова, А. Вежбицька, І. Голубовська, В. Дем'янков, І. Іванова, В. Іващенко, А. Івченко, О. Калита, В. Красних, Ю. Караулов, В. Манакін, В. Маслова, Й. Мацькевич, Л. Мацько, С. Поворознюк, З. Попова, Ю. Прохоров, Т. Радзієвська, О. Садохін, О. Селіванова, В. Телія, О. Тищенко, С. Толстая та ін.

Проблеми вербалізації гендерних стереотипів висвітлені у працях вчених, які досліджували співвідношення зв'язку мови, менталітету та духовної культури. Серед них праці В. Ващенка, С. Єрмоленко, В. Русанівського, В. Жайворонка, В. Калашника, В. Кононенка, М. Кочергана, Л. Лисиченко, М. Пилинського, П. Гриценка, Л. Мацько, Н. Сологуб, А. Мойсієнка, О. Тараненка, Л. Пустовіт, Л. Ставицької, О. Стишова, Т. Сукаленко, В. Струганець, О. Левченко та інших учених. В їхніх працях простежується домінування антропоцентричної парадигми, що виносить людину на найвищий щабель Всесвіту.

Аналіз праць, присвячених вербалізації мовних стереотипів чоловіка та жінки показав, що сьогодні існує дуже мало досліджень, в яких здійснене комплексне лексико-семантичне відображення стереотипів чоловіка та жінки в українській та польській мовах; недостатньо висвітлені перспективи та шляхи побудови конструктивного лінгвокультурного діалогу країн – сусідів, що і зумовило **актуальність** нашого дослідження.

Мета дослідження – дослідити та визначити лексичне відображення стереотипу чоловіка та жінки в українській та польській мовах та описати їх образи в мовній свідомості протилежної культури.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі **завдання**:

- 1) на основі аналізу сучасних наукових праць проаналізувати еволюцію поняття «стереотип» у контексті сучасної етнолінгвістики;
- 2) охарактеризувати вплив ментальності та культури на формування мовних стереотипів;
- 3) розкрити суть гендерних стереотипів в мовній картині світу;
- 4) розкрити стереотип дівчини та жінки в українській та польській лінгвістиці;
- 5) відобразити стереотип чоловіка та його вираження в українській та польській мовах;
- 6) шляхом аналізу сучасних наукових досліджень відобразити стереотип українця очима поляків;
- 7) проаналізувати стереотип українця в мовній свідомості українців;
- 8) охарактеризувати сучасний стан лінгвокультурних відносин між Україною та Польщею та запропонувати шляхи для покращення українсько-польських комунікативних відносин.

Об'єкт дослідження – гендерні стереотипи в українській та польській мові.

Предмет дослідження – відображення стереотипів чоловіка та жінки в українському та польському мовознавстві та їх вплив на розвиток українсько-польського лінгвокультурного діалогу.

Джерельною базою для наукової роботи стали положення філософської, педагогічної і психологічної науки про людину як неповторну і багатозначну особистість, спрямовану на багатоаспектну діяльність; наукові праці, спрямовані на розвиток людини як суб'єкта діяльності в суспільному та мовному середовищі;

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та розв'язання його завдань використано комплекс методів, зумовлених специфікою досліджуваної проблеми. Загальнонаукові методи (*аналіз і синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація*) дали змогу здійснити теоретичний аналіз педагогічних, філософських, соціолінгвістичних праць вітчизняних і зарубіжних науковців, нормативних документів із ключових питань досліджуваної проблеми та визначитися з теоретико-методологічними засадами дослідження; *історико-ретроспективний* метод дозволив охарактеризувати розвиток учень про становлення гендерних стереотипів в етнолінгвістиці та шляхи її еволюції; *методи систематизації та узагальнення* вивчених матеріалів сприяли осмисленню результатів і формулюванню висновків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому здійснено комплексне дослідження стереотипів чоловіка та жінки в українській та польській етнолінгвістиці, їх вплив на українсько-польські мовні відносини; проаналізовано історичні та соціокультурні передумови становлення гендерних стереотипів та їх вербалізацію в мовленні; висвітлено спільні та відмінні риси гендерних стереотипів в мовній свідомості протилежних культур.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній здійснено комплексне дослідження вербалізації стереотипів чоловіка та жінки в мовній

картині світу, зокрема в українській та польській мові; розкрито національні гендерні стереотипи та проведено їх оцінну характеристику крізь призму протилежної мови культури.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що в дипломній роботі вперше здійснено комплексне дослідження гендерних стереотипів в українській та польській мові та проведено оцінно-порівняльний аналіз відображення стереотипів чоловіка та жінки в мовній свідомості українців та поляків. Систематизований та проаналізований матеріал є важливим додатковим інформаційним джерелом для подальших досліджень гендерних стереотипів у мові, а узагальнення й висновки наукової роботи поглиблять знання про формування гендерних стереотипів у близькоспоріднених мовах.

Апробація дослідження. Основні положення дипломної роботи заслуховувалися на:

- 48-й науково-практичній конференції науково-педагогічних працівників Хмельницького національного університету (18.05. 2020, м. Хмельницький), тема доповіді «Стереотип жінки та чоловіка на матеріалах художніх творів української і польської літератур»;

- III Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Динамічні процеси в граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов» (21.05.2020 р., м. Рівне), тема доповіді «Стереотип жінки і чоловіка в польській та українській мовах»;

- Науково-практичному семінарі «Проблеми слов'янської філології» (26-27.11. 2020 р., м. Умань), тема доповіді «Лексичні конотації понять «чоловік» та «жінка» в українсько-польському порівнянні»

та викладені у статті «Еволюція поняття «стереотип» у контексті сучасної етнолінгвістики», надрукованій у збірнику наукових праць «Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика». 2020. Випуск 8. Хмельницький.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг дипломної роботи - 73 с., основної частини – 63 с.

1. Стан дослідження поняття «стереотип» у сучасному мовознавстві

1.1. Еволюція поняття «стереотип» у контексті сучасної етнолінгвістики

Сьогодні у повсякденній комунікації термін «стереотип» використовується кожним пересічним мовцем, навіть абсолютно не дотичним ні до лінгвістики, ні до науки в цілому. Ця визначальна словесна конструкція використовується для опису усталених образів, рис характеру та поведінки окремих людей або певного колективу. До того ж, завдяки динамічності колективного досвіду мовної спільноти, було знівельовану теорію про те, що стереотип – незмінна та стійка ментальна структура. Динаміка сучасного суспільства забезпечує безперервний рух семантики стереотипів, хоча цей процес відбувається повільно. В кожній мовній спільноті постійно зникають одні і з'являються інші – більш актуальні стереотипні компоненти. Це відбувається за допомогою як мовно-літературних, так і культурних кодів і, відповідно, вербалізуються вони, зазнаючи певних змістових і формених модифікацій.

Слово *стереотип* виникло у грецькій мові і означає (στερεός – ‘твердий’ і τύπος – ‘різкий рух, удар’ [42]). Вперше цей термін використав Фірмен Дідо у 1796 році в типографії і назвав ним пластину, на якій залишались готові вибиті тексти. На думку дослідниці О. Вілінбахової, цей термін спочатку був слідом від удару, потім трансформувався у зображення, прообраз, а лише потім став типографічною літерою [9, с. 6]. Міждисциплінарним науковим терміном воно стало на початку ХХ століття.

Шлях терміну «стереотип» до лінгвістики довгий і не оминув участі у дослідженнях різних вчених, подекуди не зовсім дотичних до лінгвістики та мовознавства. Цей феномен досліджував навіть нобелівський лауреат Іван Павлов, який розглядав стереотип в динаміці і виключно в контексті фізіологічних імпульсів. За його вченням, усі рефлекси викликали очікувану

реакцію на знайомий подразник. Павлов звернув увагу також на те, що у формуванні стереотипів ключову роль відіграють емоції, як позитивні, так і негативні [34].

Продовжив теорію Павлова Волтер Ліппман-американський соціолог і журналіст початку ХХ століття. Він увів поняття «стереотип» до гуманітарних наук. Згідно його думки, найважливішу роль у формуванні стереотипів в суспільстві відіграє колектив. Він вважає, що «людські вчинки базуються не на власному актуальному досвіді, а на картинках, які людина отримує від інших, тобто на доособистісному колективному досвіді [26, с. 46].

За концепцією Ліппмана, вербальна комунікація є засобом формування саме колективної свідомості, оскільки, передаючи те, що бачили чи чули, люди не здатні однаково висловлюватись у своїх описах, тому кожен додає від себе щось своє і таким чином утворюється загальна картина [26].

Однак в середині минулого століття дослідження стереотипів мали міждисциплінарний характер, і проблематика стосувалася сфери усіх сфер гуманітарних дисциплін. У 1950 році до мовознавства цей термін увійшов завдяки американському лінгвісту та політикові з японським походженням Самюелю Гаякаві. Вчений пов'язав стереотипи з мовою, адже тільки людина на відміну від тварин володіє здатністю інтерпритувати світ за допомогою другої сигнальної системи – мови. Тварини користуються тільки сигналами, а люди здатні до символізації, чим беззаперечно виступає мовлення. С. Гаякава звертає увагу на те, що люди взагалі дуже мало знають про світ з власного досвіду, а тільки через мову[55, с. 82].

Таким чином, завдяки С. Гаякаві стереотипи закріпились мовними знаками і отримали лінгвістичне обґрунтування застосування цих знаків.

Однак, І. Курч вказав на те, що в науці не існує цілісного та синтезованого підходу, який би повністю увібрав і висвітлив всі аспекти дослідження цього поняття [62].

Вперше таку спробу здійснив сучасний польський мовознавець Войцех Хлебда. Його теорія виникла тоді, коли англійський художник Фредерік Кузервуд не зміг на папері відобразити те, що побачив на власні очі. Це сталося у науковій подорожі у 1842 році під час відкриття артефактів майя. Художника настільки вразив світ майя, що він був приголомшений різнобарв'ям форм і візерунків, присутнім у житті та побуті давнього племені. Це пояснюється тим, що на той час європейське мислення мало зовсім інше уявлення про художнє мистецтво і художник не міг уявити ні пропорцій, ні форм, ні зобразити побаченого [49, с. 33]. На думку В. Хлебди, це відбулося саме тому, що в людини присутнє стереотипне мислення. Наш мозок відображає те, до чого звик, а наша підсвідомість захищає нас від чогось нового, невідомого. Саме тому в художника відбулася певна «блокада» в мозку і спрацював механізм самозахисту свідомості.

Так, вчений виділив три аспекти стереотипа, які пов'язують між собою основні психомоторні функції:

- 1) Перцептивний, що відображає світ під кутом певної (європейської) культури і внаслідок цього формується його стала форма;
- 2) виконавчий, що за допомогою м'язів руки відтворює побачене;
- 3) лінгво-ментальний, який виконує роль посередника і під час відтворення надає роботі чи витвору характеру митця, відображає його асоціації, створює певний шаблон мислення [49, с. 31-41].

Варто відмітити також і те, що науковець велику увагу приділяв фразеологізмам як постійним мовним одиницям, що забезпечують стандартизовану мисленнєву реакцію на дійсність і встановив, що стереотипи пристосовані до кінетичних навиків артикуляційного апарату. Тобто, сприйняття і відтворення дійсності відбуваються залежно від частоти повторювань певних асоціацій.

Беручи до уваги асоціації і їх відображення, варто відмітити, що важливий внесок у кодуванні стереотипів зробили вчені фізіологи, а саме Девід Іглмен -

американський нейрофізіолог, який у своїй книзі «Мозок: ваша особиста історія» розкриває суть впливу нейронних процесів на утворення стереотипів[51]. Як відомо, нейронні зв'язки в нашому мозку утворюються в результаті активної розумової діяльності: чим більше людина вчиться, тим активніше оновлюється мозок. Відповідно, якщо людина вчиться протягом цілого життя, то і мозок у неї дуже довго зберігає свою пластичність. До того ж, якщо при цьому розумові надбання людини мають постійну здатність до відтворення в усному чи писемному вигляді, то мозок звикає до механізму роботи : очі – сприйняття – відтворення. Відтак, вченим було встановлено, що формування стійкості стереотипів відбувається за рахунок асоціацій, які спрацьовують швидко, а зв'язки між ними настільки стабільні, що важко піддаються змінам [51].

Прикладом до цього явища може слугувати образ жида (єврея) у масовій свідомості. Негативну конотацію цей образ отримав через свою пожадливість, хитрість та педантичність. У часи процвітання фашизму негативні асоціації з цим образом тільки посилювались. Відтак, можемо сказати, що стереотип жида закарбувався в масовій свідомості багатьох національностей практично назавжди.

Разом з тим, зауважимо, що вербалізовані стереотипи є найпростішою мовленнєвою діяльністю людини і не потребують особливих творчих зусиль для становлення мовлення. Окрім цього примітивні мовленнєві стереотипи функціонують в мозку людей навіть при деяких його органічних ураженнях. На це звернув видатний російський нейропсихолог і нейролінгвіст О. Лурія у 70-х роках ХХ століття[27, с. 304–311]. На його думку, ураження лобових частин мозку спричинюють порушення мовленнєвої діяльності, але людина здатна виконувати найпростіші мовні операції, особливо відтворювати почуті. З цього дослідник робить висновок, що таким чином у хворих проявляються примітивні мовні стереотипи [27, с. 308].

Так, лінгвістичні дослідження стереотипу у 80-их – 90-их роках ХХ століття мали дві концепції:

- як продукт мови, прихильники якої ототожнювали стереотипи з мовними кліше та активно досліджували питання лексикології та фразеології;
- як продукт мислення. Прихильники цієї концепції досліджували мовні стереотипи на рівні пізнавальної діяльності, пов'язували їх з мовною картиною світу загалом.

Так, етнолінгвістична орієнтація мовних стереотипів представлена дослідженнями Люблінської та Московської етнолінгвістичних шкіл. Проте, через суперечки з дослідниками психосоціологічної орієнтації, серед яких варто виокремити К. Пісаркову, А. Сіцінського, які досліджували расові, національні, гендерні стереотипи і пов'язували стереотипи із суб'єктивними, ментальними феноменами, що формувались у психіці людей, вивчення цієї проблематики кінця минулого століття розділилося на три напрями: *мовний*, *ментальний*, *мовно-ментальний*. До наших днів залишився останній і тепер стереотипи досліджують як ментальні конструкції, закріплені у свідомості мовними знаками [51].

На думку очільника Люблінської школи етнолінгвістики Є. Бартмінського, усі вербалізовані поняття сьогодні уже стали певними стереотипами, тож стереотипізація - ценовід'ємна частина природи мови. Є. Бартмінський розуміє поняття стереотип широко і вважає, що він містить як емоційно забарвлені об'єкти, так і нейтральні, але проаналізувавши ряд праць, зауважимо більшість визначень кваліфікують стереотип як продукт саме мисленнєвої діяльності [43].

Аналізуючи механізм стереотипізації, варто в ньому виокремити протікання трьох взаємопов'язаних процесів, а саме:

- створення стереотипа;
- функціонування стереотипа в комунікації;
- оновлення стереотипа.

Отже, в ході аналізу досліджень було встановлено, що більшість вчених стереотип розглядають як абстрактний конструкт, результат мисленнєвої та мовленнєвої діяльності.

1.2. Вплив ментальності та культури на формування мовних стереотипів

Специфіку мовної картини світу роблять об'єктивною абсолютно типові способи вербалізації мовних значень. Сюди відносяться метафоричні принципи, за якими відбувається власне вербалізація, та концептуальні простори, що є невід'ємною частиною цього процесу.

Ми розділяємо думку О. Левченко у тому, що «першочергове завдання лінгвокультурології – вивчити категоризацію світу та принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів, зіставивши з аналогічними одиницями інших мов, щоб виявити культурно значиму інформацію й культурно значимі концепти певної мови» [25].

В ході дослідження, було встановлено, що саме концептуалізація відіграє ключову роль у формуванні ментальної стереотипної картини світу, а мовної зокрема, оскільки вся інформація, яка постійно осмислюється кожною людиною, утворюється через певні уявлення, прийняті в його культурі, а мова, як головний спосіб вербалізації побаченого і почутого, створює вербальне вираження дійсності. Ці речі абсолютно взаємопов'язані. Саме так кожна людина аналізує об'єкт спостереження, шукаючи співпадіння з уже відомим, тим, що зберігається у її пам'яті. Тобто, індивід, характеризує явище чи об'єкт, виокремлює його одиничні ознаки (концепти) і порівнює з тими, які вже колись зустрічав у інших об'єктів пізнання (стереотипи).

Як концепти так і стереотипи утворюються завдяки властивостям роботи людського мозку, тож ці процеси протікають індивідуально у кожного. Спостерігаючи за чимось, людина спочатку формує власне невербалізоване поняття про об'єкт спостереження, а лише потім

створює персональне ставлення до нього, описує його в своїй уяві та вербалізує його. До того ж, створені і вербалізовані поняття в одній культурі, можуть надавати їм іншого значення в іншій. До прикладу, коли ми, українці, бачимо корову, то у нас виникає асоціація з молоком, а в той самий момент у індіанців це священна тварина, на яку вони, буквально, моляться.

Відповідно, кожна культура відображає відношення до дійсності за допомогою знаків та символів, притаманних лише цій культурі. Для того, щоб символіка була зрозуміла іншим, використовуються типові знаки: як вербалізовані, так і ні.

Ми погоджуємося з О. Голубовською, яка зазначає, що мовні картини світу різняться не лише через культурні відмінності у пізнанні, а й через відмінності фрагментів реального чи соціального світу, де живе мовний колектив [13, с. 40]. Через це у процесі створення вербалізованого поняття беруть участь три взаємодоповнюючі процеси: *стереотипізація, категоризація та вербалізація*.

Розглядаючи поняття *стереотипізації*, треба чітко розрізнити поняття стереотипу та прототипу, адже часто вони мають спільну інтерпретацію певного концепту Термін «*прототип*» увійшов в лінгвістику з когнітивної психології, а *стереотип* – із соціальної. Так, можна стверджувати, що прототип базується на когнітивнопсихологічних засадах, а стереотип на лінгвістичних та соціальнопсихологічних. Це підтверджують наукові праці, присвячені вивченню стереотипів. Зокрема, найважливіші аспекти були виділені такими вченими як Дж. Лакофф, Г. Карделла та Є. Бартмінський, які пояснюють існування стереотипів явищем метонімії, згідно з якою маленька підкатегорія представляє велику категорію. Вчені зійшлись на думці, що прототип – це ядро стереотипа, а стереотип «може наблизитися або віддалятися від ядра» [56;24; 43].

Так, враховуючи вищезазначене і, спираючись на праці вчених, можна виділити певні види прототипів:

- типові (ластівки й шпаки – типові птахи);
- соціальні (типовий чоловік – годувальник, голова родини; типовий американець – кар’єрист, розумний, працелюбний);
- ідеальні (ідеальна жінка–красива, доглянута, розумна, лагідна, віддана, хазяйновита; ідеальний чоловік – працелюбний, відданий, добре заробляє, терплячий);
- зразкові (типова Мати Тереза);
- генераторні (члени категорії породжено її центральними елементами, до яких застосовано певні загальні правила);
- часткові (наприклад, підкатегорія чисел, що є ступенем від десяти: десять, сто, тисяча тощо);
- найхарактерніші (члени категорії, котрі добре відомі і добре добре запам’ятовуються [24, с.114]).

Тривалий типовий досвід завжди має активну взаємодію з об’єктом і утворює стійкі асоціативні зв’язки між поняттями, зреалізованими в одному й тому ж контексті. До прикладу, у творах І. Н.-Левицького «Кайдашева сім’я», «Баба Параска і баба Палажка» висвітлюється стереотипне уявлення про поняття «базарна баба», оскільки описані ним зв’язки і асоціації зі сварками, суперечками, підвищеною інтонацією голосу має чітку приналежність до цього стереотипу на ментальному рівні українців [32].

Разом з тим, типовість – одна з істотних ознак колективного досвіду. Втім, щоб охарактеризувати природу стереотипів, треба розуміти, що між «типовістю стереотипною» і «типовістю прототиповою» існує відмінність, яка полягає в тому, що стереотип репрезентує фрагменти навколишньої дійсності і є результатом відображення у свідомості особи типового фрагменту реального світу. Тобто поняття стереотип застосовується не до окремого предмета, а до “фрагменту реального світу”, що передбачає низку предметів у взаємодії [25].

Як зазначає З. Комарова, «...коли йдеться про виокремлення мінімальних одиниць досвіду – це концептуалізація, а коли про об'єднання цих одиниць у більші рубрики – це категоризація» [22, с. 482].

Категоризація у створенні стереотипів розглядається на її макро та мікрорівнях, оскільки кожне поняття символізується шляхом ієрархічної системи і вербалізується в мові крізь призму узагальненого колективного сприйняття. Наприклад, серед усіх свійських тварин найпоширенішою твариною є свиня. Ця тварина є прототипом у категорії «свійські тварини», оскільки вона живе практично у кожному господарстві, порівняно з конем чи бараном. Разом з тим, якщо до уваги взяти тварину у більш абстрактному значенні, то на національному рівні нашу ментальну свідомість закладений, наприклад, вовк. З цією твариною ми маємо найбільш узагальнену конотацію, що характеризується силою, волею, вірністю і жагою до життя. Ця тварина першою приходиться на думку, коли треба пригадати будь-якого казкового героя.

За твердженням Дж. Лакоффа, саме стереотипи відіграють важливу роль в утворенні прототипових ефектів [24].

За результатами досліджень було визначено розглядати поняття стереотипа та прототипа у відношенні *тотожності, розрізнення та взаємодоповнення*[23;24;56].

За тотожністю порівнював стереотип та прототип Дж. Лайонза, який в підсумку не розрізняв стереотипів і прототипів. За його думкою, коли мовці висловлюють думки, то оперують тими поняттями, які відносяться до прототипів або стереотипів [23].

*Розрізнення*в своєму аналізі досліджували Дж. Гурфорд, Б. Геслі та Ч. Шварц. Вчені вважають, що реальним прототип є в певній категорії, а стереотип виступає його ментальним репрезентатором [9, с. 25]. Дана теорія базувалась на описі того, що люди могли бачити на власні очі і через це не

підходила для мовознавства, оскільки мовознавство описує явища не тільки очевидні, а й вигадані та абстрактні.

Третій підхід підтримував Дж. Лакофф, який вважав прототип основним механізмом ментального вираження, а стереотипи – його відлунням. Прикладом може слугувати поняття «родина» і «близькі родичі». В даному випадку перше поняття виступає прототипом а друге – його відлунням, адже родина має об'єктивне розуміння, в якому «вміщується» перелік усіх кровноспоріднених людей, а от близькі родичі – це ті, що входять в найближче оточення: сестри, брати і т.д. З цього виходить, що будь-яке поняття треба розглядати з точки зору наближення чи віддалення до прототипа [24].

Кожна лінгвоспільнота, яка в тій чи іншій мірі формує ментальний стереотип, відображає його в мові за допомогою мовних знаків, які будуть його відтворювати, а не породжувати в будь – якому контексті під час комунікативної взаємодії. Таким чином, стереотипи входять до ієрархії колективного досвіду, а їх вербалізація є номінативним полем ментальних утворень. Тому, згідно теорії Г. Патнема, дослідження вербалізації стереотипу базуються на семантичній теорії і зв'язок стереотипу переплітається з ментальною сферою, а не з реальним світом [8, с. 15]. Людям завжди було важливим донести інформацію світу. Разом з тим, люди завжди розуміли, що їх знання про світ не обмежується тільки знанням фізичних та біологічних законів. Окреслюючи абстрактне поняття, люди стикалися з тим, що його неможливо було описати, спираючись лише на природні закони. В цьому випадку допомагала лише мова, адже вона вміщувала велику кількість знаків і символів, завдяки яким можна було описати навіть найскладніші абстракції. До того ж, мовні знаки здійснюють референцію до понять, які об'єктивно описують певне явище. Відповідно, використання мовних засобів вираження явищ, дій чи об'єктів неможливе без зв'язку з когнітивними можливостями людського мозку, до яких відноситься сприйняття, аналіз, синтез та умовивід. Роль останнього елемента найважливіша, адже є кінцевою ланкою між

сприйняттям явища і його відтворенням (в нашому випадку вербалізацією). Умовивід як найвища форма мислення, не пов'язана з умовностями мовної категорії і дозволяє зробити висновок з оцінної точки зору : добре чи погано. Наприклад, розглядаючи поняття «батько», ми можемо його описати як доброго, хазяйновитого, працелюбного, щедрого, а можемо вжити негативні епітети: жорстокий, ледачий, пияка і т.д. Разом з тим, здійснюючи оцінку характеристику, ми вербалізуємо її з індивідуальної точки зору, відображаючи ментальні відповідники у мові на рівнях макро та мікро категоризації, які ми описували вище [8].

Вербалізація стереотипів розглядається у контексті мовного значення. Згідно тлумачення Ф. Бацевича, *мовне значення* «пов'язане із певною мовною одиницею у свідомості носіїв конкретної ідіоетнічної мови, узагальнений образ певного об'єкта або ситуації, факту, події, тощо. Властивість мовного знака репрезентувати об'єкти і явища дійсності та внутрішнього світу людини у мовленні, комунікації» [6, с. 61].

Теорія Р. Токарського та Є. Бартмінського ґрунтована на концепції конотації та згідно з якою «усі можливі конотації є трансформаціями семантичного ядра» [44]. Проведене дослідження привертає увагу дослідників не лише в аспекті мовних знаків, а й в конотативних елементах, що є характерною ознакою ментальності культури. Зауважимо, що конотація є потужним відображенням у мові лінгвокультурної спільноти на ментальному рівні, оскільки передає колективне уявлення про світ. Важливим є також те, що однакові мовні відображення мають різне конотативне значення в залежності від культури. Також характерною рисою конотативних ефектів є їх постійність. Тобто, конотативний відбиток залишається у ментальній свідомості протягом багатьох поколінь. І, що характерно, може категорично різнитись у різних культурах. Наприклад, візьмемо стереотип матері. Абсолютно у всіх культурах цей стереотип має виключно позитивні конотації: добра, ніжна, турботлива, ласкава. Але ми жодним чином не співвідносимо

цей стереотип з прототипом жінки в гендерному аспекті. Жінка у лінгвістиці вербалізується з різною конотацією і залежить це від її приналежності до певної культури, місця в ієрархії суспільства, в якому вона народилася і живе, професійних та особистих якостей. В країнах, де процвітає рух за гендерну рівність, номінативні вираження жінки будуть сконцентровані на її особистих та ділових якостях. Наприклад: цілеспрямована, ерудована, самодостатня, вольова, рішуча і т.д. Втім, серед позитивних якостей можуть бути й негативні, такі як: непунктуальна, безвідповідальна, але при цьому може бути відсутній конотативний смисл відносно концепту матері – наслідок боротьби жінок проти сексизму. Разом з тим, вербалізація жінки в країнах Близького Сходу має чітко виражену «виключно жіночу» асоціацію: красива, ніжна, лагідна, порядна, жінка-мати.

До цієї категорії ми можемо віднести також денотацію, що виражає пряме лексичне значення слова, незалежне від контексту і ситуації, має основне значення і є протилежною до конотації. Це зв'язок між мовним об'єктом (словом) і позамовним об'єктом (так званім денотатом) [8].

Прикладом є слово «перо». Спочатку це слово використовувалось для означення шкірного покриву птахів, а пізніше отримало дещо іншу конотацію і тепер успішно вживається в писемництві та друкарстві і має пряме відношення до людей, які вдало працюють з текстом. Як відомо, таких людей називають «акулами пера».

Отже, можна зробити висновок, що вербалізаторами стереотипів у динаміці, коли вони реалізуються як в конотаційному так і в денотаційному прояві, є комунікативні одиниці різної складності, які створюють відмінні за обсягом категорії і мають різні контексти.

1.3. Гендерні стереотипи в мовній картині світу

Мова – унікальна здатність відображати оточуючу дійсність на словах, яка притаманна лише людині. Вербалізація явищ, понять та об'єктів є результатом роботи мозку. Кожна мовна спільнота – це потужний культурний осередок, який у власній мові відображає життя у всіх його проявах. Про це писав відомий німецький філософ В. Гумбольдт, який вважав, що різні мови – це лише різне бачення одного й того ж самого явища, а не його різні позначення [16].

Проблемами мовної картини світу цікавились такі науковці як Ю.Апресян, О. Радченко, Є. Урисон, М.Фуко, В. Чукіна, О.Шпенглер. Вченими було встановлено, що уся найважливіша інформація, яка надходить до людського мозку, призводить до утворення концептів, завдяки яким формується сталий стереотип в мові. Так, концептуальна картина світу, пов'язана з усіма знаннями про світ, а мовна картина світу є засобом вираження цих знань.

Проблемами концептуалізації займалися такі вчені, як Т. Булигіна, Д. Лихачов, З. Попова, І. Стернін, О. Хроленко, О. Шмельов. Ми погоджуємося з думкою дослідників в тому, що мова будь - якого народу формується незалежно від інших мов і може існувати самостійно завдяки тому, що її носії не спроможні зрозуміти культуру свого народу чужою мовою. Кожна культура накопичила в собі певний набір поглядів, відносин, цінностей та форм поведінки, які передаються з покоління в покоління через накопичений досвід або ж за допомогою мови як найвищої ієрархічної сходинок людської культури в сформованому колективі.

На зламі тисячоліть, під час розгляду мовних явищ у розрізі антропоцентризму, у центрі лінгвістичної науки опинився сам мовець, оскільки мова почала розглядатись у нерозривному зв'язку з мисленням, культурою, пізнанням, свідомістю та світоглядом як окремої особистості, так і лінгвокультурної спільноти в цілому.

Андроцентричний підхід в мові має на меті поставити людину на найвищий щабель розвитку, а разом з тим, ідентифікувати її статеву, релігійну, расову та ментальну приналежність. Так виникла необхідність введення у лінгвістику поняття «гендер», яке підкреслює суспільно конструйований характер конкретної статі, її культурність, інституціональність, традиційність та ментальність. Термін "гендер" виник в англomовному просторі (від англ. gender – сімейна, родова традиція, зв'язок поколінь) і є англійським омонімом граматичної категорії роду та означає розмежування соціокультурних (gender) та біологічних (sex) характеристик чоловіка та жінки як членів певної етнокультурної спільноти та [28].

У лінгвістику це поняття прийшло після того, як воно стало міждисциплінарним поняттям. На сучасному етапі розвитку сучасна лінгвістика переживає своєрідний бум у питаннях, що стосуються вивчення гендеру.

Досліджували гендерну поведінку такі науковці як: Т. Говорун, О. Єсперсен, А. Кириліна, О. Клецова, Ю. Маслова, Д. Таннен. Вчені займалися вивченням основних гендерних стереотипів та визначено особливості мовлення різних статей. Соціолінгвістичні дослідження було здійснено такими науковцями як Є. Бакушева, Н. Верхованцева, О. Петренко. Гендерний концептуальний зміст на матеріалі лексики було репрезентовано у працях О. Бессонова, О. Бондаренко, О. Дудолодової, М. Колеснікова, О. Волинчик, гендерної диференціації у мові й мовленні О. Горошко, Г. Крейдлін, Я. Пузиренко, Л. Ставицької та ін.

Осмилення категорій природної статі і граматичного роду відомі ще з античних часів. Проте у мові відчутна перевага надавалась виключно чоловічому роду. Відбувалось це тому, що мова розглядалась не на соціальному рівні, а на побутовому. З огляду на це, всі речі, які асоціювались із силою, мужністю, грубістю, категоричністю називались чоловічими словами. Наприклад: атлет, фараон, меч, стадіон, навіть італійський «Колізей».

А ось речі, яким була «притаманна» ніжність, мінливість, витонченість та краса, називались жіночими словами: кафедра, лірика, арфа, сцена, муза, пісня, ідилія і т.д.

Разом з тим, чоловіки і жінки абсолютно по-різному вербалізують речі та явища у світі. Це прогнозується і очікується суспільством. Чоловічій мові притаманна грубість, жорсткість, категоричність, точність, конкретність і малослів'я. Однак, часто їх мова буває невиразна і незрозуміла, хоча поліглоти зустрічаються частіше серед чоловічої статі. На нашу думку, це зумовлено тим, що від початку створення світу чоловікам доводилось багато подорожувати у пошуках заробітку, а також воювати. Все це призводило до розширення кола їх спілкування. Жінкам навпаки – доводилось постійно перебувати вдома, доглядати дітей, вести господарство. Це «збіднювало» їх словниковий запас і знижувало до рівня побутової лексики. Звідси маємо слова побутовізви, наділені жіночим родом: *сварка, лайка, баба, хата, криниця, господарка і т. д.* Варто зауважити, що «збіднює» жіночу мову також той факт, що все, що жіноче походить виключно від чоловічого, адже з давніх часів був лише чоловічий рід в мові, лише потім з'явився жіночий. Тому більшість слів жіночого роду є похідними від чоловічого і, відповідно, менш важливими. Історично склалося так, що жінка завжди була залежною від чоловіка і знаходилася в суспільстві після нього. На нашу думку, даний факт іфантилізує жінку і принижує її значення в суспільстві. Від жінки не вимагалось багато працювати, створювати кар'єру, забезпечувати сім'ю.

Саме тому, гендеризація мовлення стала очікуваним результатом виховного та культурного впливу суспільства. Це призвело до того, що у лінгвістиці з'явився цілий напрям, що об'єктивує світ шляхом маскулінності/фемінності мовця, інтерпритує наявність гендерної асиметрії у висловленнях, вивчає особливості спілкування чоловіків та жінок – *гендерологія*. Так, А. П. Мартинюк трактує гендерний стереотип як історично зумовлене, мінімізоване, типізоване і структуроване у вигляді фрейму

уявлення, що склалося у колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму, про атрибути, що є притаманними індивіду, якого соціум кваліфікує як чоловіка або жінку, а еталон – як уявлення про атрибути, що є вибірковими для цього індивіда [28]. До того ж, сучасна лінгвістика залучає до своїх наукових досліджень праці психологів, філософів, біологів, тобто, науковців, що вивчають антропоорієнтовані проблеми. Окреслюючи гендерну ідентифікацію мовця, ми розділяємо твердження Х. Матурани, Дж. Лакоффа й нової презентації гендерних ідей Є. Гуссерля й М. Хайдеггера, що основна функція мови полягає не стільки в передачі інформації й здійсненні референції до незалежної від неї реальності, скільки в орієнтації особистості в її власній когнітивній області; мова, таким чином, розглядається як система орієнтованої поведінки, де конотація відіграє вирішальну роль. Узв'язку із цим значимість індивідуальних параметрів суб'єкта, що говорить, суттєво зростає. Так, однією з найважливіших як і суспільно значимих цінностей, яка багато в чому визначає соціальну, культурну й когнітивну орієнтацію особистості у світі, а у мові зокрема, виступає стать мовця.

Характерним є те, що мовець не просто лінгвалізує світ, а те, що він це робить згідно статевих стереотипних лексикальних утворень. Ми погоджуємося з Л. Н. Синельниковою та Г. Ю. Богданович в тому, що "якщо мовна картина світу – це зафіксована в мовних знаках і виявлена у формах мовної діяльності (текстах, дискурсах) мовна свідомість, то гендерні ознаки – це сутнісні прояви пізнання світу крізь призму чоловічої й жіночої свідомості, що виявляють особливості номінативної й комунікативної діяльності чоловіків і жінок, обумовлені статевою особливістю мовної діяльності й мовної поведінки" [36]. Проте, ми вважаємо, що статеві приналежності рівною мірою залежить від мовного середовища, в якому вона зростає. Саме тому, вважаємо виховний аспект відіграє вирішальну роль у становленні стереотипної гендерної мови. Відомо, що виховання хлопчиків і дівчат суттєво відрізняється, в якому непропорційно співвідносяться риси маскулінності та

фемінності. Якщо для чоловічого виховання типовими вважаються такі елементи виховання, як заохочення до активності, лідерства, рішучості, прийняття рішень та прагнення до змагань і стійкості до суперництва, то до жіночого виховання суспільство висуває другорядні вимоги, серед яких виступає поступливість, скромність, залежність, комфортність, відсутність логічного мислення [24;72]. Ці стереотипні моделі досить стійкі в багатьох суспільствах, хоча давно не відповідають дійсності, оскільки наука вбачає в сучасній мовній картині переважання андроцентризму, що характеризується переважанням чоловічого роду в мові і спотворює сприйняття жінок в суспільстві шляхом асиметричної лексики. Наприклад: *«На минулій конференції виступала поціновувачка та експерт народної творчості Галина Козяр»*. Як бачимо, асиметрія прослідковується в неправильній граматичній конструкції речення, де особа жіночої статі характеризується одночасно жіночим родом «поціновувачка» та чоловічим «експерт». Вважаємо цю форму надзвичайно дискримінаційною відносно жінок, адже формулювання щодо особи чоловічої статі асиметричним не буває: *«Гостем нашої програми є відомий бізнесмен, активіст, член ГО «Щаслива молодь» – Денис Щербань»* [прим. наша].

Примітним є також те, що в деяких мовах, особливо в польській, збереглася чоловічоособова категорія чоловічого роду, що повністю нівелює жіночий. В жодній мові світу немає займенника в третій особі множині, що характеризує нечоловічоособову групу людей – ONE. Це надає великої складності під час вивчення її граматики. Як відомо, американізований мовець не здатен на ментальному рівні усвідомити цю властивість чоловічого роду. Патріархальний устрій Польщі має сильний відбиток у мові і вербалізації гендерних стереотипів зокрема. Візьмемо, до прикладу, лексичне співвідношення членів сім'ї: пан Хабровіч має дружину, доньку та сина. То і пан Хабровіч, і його син будуть Хабровічами, а от його дружина – пані Хабровічова, донька, відповідно, також. Таке словотворення відбувається

завдяки суфіксу «ова». Тобто, це прямо вказує на приналежність обох представниць жіночої статі до голови сім'ї. Жінка в патріархальному суспільстві сприймається в залежності від чоловіка (від батька в тому числі).

В українському мовному середовищі немає чіткого патріархального устрою, жінки є домінуючою статтю в переважній більшості шлюбних відносин: *розсипався б дід, якби баба його не підперезала; дім держиться не на землі, а на жінці*. До того ж, жінка в українському суспільстві виділяється суперечливим характером : *була жінка як маківка, а стала як перепічка; була дівка на всю вулицю, а стала як баба на всю піч; жінка як кішка: чим більше гладии, тим більше хвоста задирає*; [33].

Варто відмітити також те, що увагу дослідників привертають особливості стереотипного усного та писемного мовлення чоловіків та жінок. Усне мовлення відрізняється від писемного тим, що воно виникає спонтанно і часто необдуманно, а писемне – завжди виважене і осмислене. Обидві статі, зазвичай, пишуть про різні речі, вживаючи відмінну лексику. Так, чоловіки більш стриманіші у висловлюваннях, думки у них конкретизовані і компактно складені у «короткі» фрази, мова лаконічна, часто без епітетів та зворотів. До того ж, чоловіки пишуть про «глобальні» проблеми і водночас вирішують їх. Жінки ж схильні до «розтягування» висловлювань, їм притаманна схильність до евфемізмів, складних синтаксичних зворотів, незакінчених речень. Їхня мова переповнена «досконалої книжкової» лексики, пафосу та підвищених стилістичних форм. Разом з тим, жінки пишуть про соціальні та побутові стосунки, дітей, чоловіків та про себе. Насамперед, це зумовлено тим, що жінки, зазвичай, не мають доступу до «глобальних питань» людства, адже за своєю соціальною роллю вони виступають першочергово матір'ю, дружиною, донькою, коханкою, подругою і т.д. Чоловік, в свою чергу, виступає також батьком, чоловіком, сином, коханцем, але, разом з тим, він космонавт, мореплавець, водій, солдат, депутат і т.д. Саме тому і зміст написаного і описаного чоловіками та жінками суттєво відрізняється. Однак,

в контексті звичайного усного діалогу чоловіки мають дещо незрозумілу вербалізацію своїх думок, особливо, якщо комунікація змішана і багаточисельна: чоловіки найчастіше задають тон розмови, перебивають жінок, висловлюються некоректно, занадто агресивно, навіть лайливо. Жінки під час такої комунікації, знаходячись під панівним статусом чоловіка, вживають багато зменшено-пестливої лексики, ухиляються від прямих звертань та відповідей на запитання. Їхня мова більш ввічлива та гіперкоректна [17].

Щодо морфологічних одиниць, то чоловіки частіше вживають дієслів недоконаного виду, іменників у переважному співвідношенні до дієслів та прикметників до прислівників (на користь прикметників). До того ж, чоловіки тяжіють до використання абстрактних іменників. Крім того, чоловічій мові характерна синтаксична експресивність і схильність більше до підрядного зв'язку [14].

Отже, визначення гендеру як продукту лінгвістичного дискурсу передбачає окреслення виховного впливу соціуму на формування гендерної ідентичності індивіда як члена мовного колективу, що структурує це середовище і водночас зазнає його регулятивного впливу.

2. Формування гендерних стереотипів та їх вербальне вираження в українській та польській етнолінгвістиці

2.1. Вербальне вираження стереотипу чоловіка та жінки в українській мові

Гендерні стереотипи мовної картини світу – це комплексні прояви бачення світу крізь призму чоловічої і жіночої культури. Крізь них прямо і опосередковано висвітлюються специфічні комунікативні ознаки статі. Крім того, шляхом вербального прояву узагальнюється стереотипний образ чоловіка та жінки в певній мові та культурі. Немає жодного сумніву в тому, що в мовній картині світу чоловік і жінка зображуються неоднаково, адже стиль життя, обов'язки, статеве та родинне виховання та соціалізованість відмінні у обох статей. Так, соціолінгвістика спрямована на дослідження усної та писемної лексики, мовного відображення і особливої мовної поведінки чоловіків та жінок у всіх культурах, та в українській зокрема. Вчені висвітлюють загальні й національно специфічні ознаки, виявляють особливості номінативної і комунікативної діяльності обох статей, а також стереотипи мовної діяльності й мовної поведінки чоловіка та жінки.

Проблематику гендерних стереотипів на матеріалі української мови також досліджували такі вчені як Гапон Н., Ставицька Л., Гамулець Д., Марчишина А., Гапєєва І., Коваль О., Мороз О.

Здійснивши ретельний аналіз наукових досліджень, зауважимо, що репрезентація гендерних стереотипів в мовній картині світу, а в українській зокрема представлена з домінуванням чоловічої статі, а саме:

- чоловік зображується як норма, а жінка – як відхилення від неї;
- чоловік виступає домінантою, а жінка – другорядною;
- чоловік по центру, жінка «невидима» як тінь;
- «видимість» жінки в мові проявляється лише для того, щоб підкреслити значущість чоловіка і майже завжди виглядає асиметрично;

- лексичні та граматичні форми жіночого роду утворюються і залежать і від форм чоловічого роду;
- при зображенні чоловіків використовується раціонально-логічний підхід, а жінок – сексуальний;

Вважаємо, що найкраще описані гендерні стереотипи в українській мові крізь призму певних концептів, серед яких: мати, батько, господар, господиня, чоловік, дружина, праця і т. д. Окреслюючи дані концепти, варто звернутись до прислів'їв, приказок та фразеологізмів в українській мові, адже народна мудрість, занурена в народну творчість та фразелогію – це символічний світ, у якому відображається багатовікова культура та традиції українського народу, та у якій різноманітні об'єкти, явища та процеси дістають символічні позначення. Саме ця ланка з давніх давен відображає наш менталітет та національні особливості. Сучасний фразеологічний фонд – це унікальна система, яка постійно поновлюється відомими афоризмами громадських діячів, митців, письменників та поетів.

Фразеологічні одиниці активно вживаються для позначення стереотипів у мові, адже відносна спрощеність їх структури підкреслює семантичні і оцінно-символічні характеристики чоловіка та жінки, а прислів'я та приказки відображають багатовікову ментальність та концептосферу нашого народу.

Таким чином, аналізуючи окремо жіночу картину світу, а мовну зокрема, що міститься в українських прислів'ях та приказках, виокремлюємо дев'ять семантичних груп, за якими складається стереотипне уявлення про роль і значення жінки в українському суспільстві:

- жінка-господиня;
- зовнішність;
- заміжжя;
- материнство;
- хазяйновитість;
- балакучість;

- підступність;
- слабкий розум;
- нестерпний і суперечливий характер [18].

В свою чергу чоловіки, займаючи головний щабель в українському суспільстві, висвітлюються в аспекті таких концептів:

- чоловік-господар;
- чоловік-ненажера;
- чоловік-пияка;
- чоловічий розум;
- голова родини;
- приклад для наслідування;
- чоловіки-смівці;
- чоловік-батько;

Так, зробивши вибірку прикладів із збірників фразеологізмів, прислів'їв та приказок, можемо зауважити, що чоловіки зображуються переважно в позитивних конотаціях: мужній, працьовитий, голова сім'ї: *як чоловік жінку любить, то й лиха жінка доброю буде*;

Однак, постаючи крізь призму сприйняття позитивних ознак, чоловік в українських фразеологізмах має паралельно негативну конотацію лінивого українця-пияки, який до того ж має нездорову пристрасть до їжі: *«захворів Іванко, аж опух від спанку»*; *«не вмер Гаврило, галушкою вдавило»*; *«такий хороший, що не варт і гроша»*; *«хазяїн як з розбитого горшка борщ»*; *«як не як, а Хома тияк»*[33].

Разом з тим, жінка зображується як гарна господиня, чуйна матір, гордовита дівчина: *«розумна Парася на все здалася»*; *«Її краса, як майова роса»*; *«одна брова варта вола, другій брові й ціни нема»*; *«личко, як з роси й води»*; *«Боже, Боже, що та жінка може!»*. Однак, є багато вказівок на те, що місце жінки біля печі і при цьому чоловіки можуть висловлювати своє

незадоволення: *«борщ варить, а молодий свою гудить, що не зварить, а спаскудить»*.

У досліджуваних зразках також явно прослідковується розумова перевага чоловіків над жінками: *«не бажай синові багатства, а бажай розуму»*; *«козак мовчить, а все знає»*.

Превага чоловіків над жінками проявляється і в шлюбних стосунках: *з гарної дівки, гарна й молодиця, гарно завертиться, любо подивиться»*; *«не квапся женитися, бо ще тобі жінка стане кісткою в горлі — її Бог сотворив з кістки»*; *«муж жені закон»*. Також варто виділити окремо стосунки із жінкою: *«муж та жєна — то одна сатана»*, але у взаємовідносинах бачимо певну недовіру: *«Жінці всієї правди не відкривай» [33]*.

Часто в українському мовленні зустрічаємо повчання чоловікові щодо виховання дітей і ставлення до жінки: *«і в лиху годину не кидай дружину»*; *«вчи жінку до дітей, а дітей без людей»*. Разом з тим, бачимо як відображається неоднозначно відображається шлюбне життя: *«як оженився, так зажурився: треба горшка, миски і колиски»*; *«ні продати, ні проміняти: лучше було не брати»*; *«не лихо журисть і чужа сторона, а невдала жєна»*. В прислів'ях часто показаний страх чоловіка залишитись самотнім: *«краще сім раз горіти, аніж один раз овдовіти»*; *«парубок жениться — любу бере, вдовець жениться - хто за нього йде»* *«вдовець — дітям не отець, бо й сам круглий сирота»*.

Своїми вчинками чоловік - батько подає приклад як треба турбуватися про жінок, допомагати батькам, бути відповідальним та чесним, вирішувати конфліктні ситуації: *«які самі, такі сини»*; *«який куц, така й хворостина, який батько, така й дитина»*; *«яка гребля, такий млин, який батько, такий син»[33]*.

В українській мові значна увага приділяється опису зовнішності чоловіків та жінок. У фразеологічному фонді зустрічаємо велику кількість як позитивних, так і негативних описів. При цьому для чоловічої зовнішності не

надається велике значення, бо їх «краса» виступає в мужності та досягненнях: *«такий, що із вареної крашанки курча висидить»*; *«сказав, як сокирою одрубав»*;

В свою чергу для жінок важливо завжди мати приємний та доглянутий вигляд, їм важливо чути компліменти. Звідси й стереотип, що жінка слухає вухами. Разом з тим, гарна зовнішність «веде» дівчину по життю, забезпечуючи їй хороше заміжжя, щасливе подружнє життя: *«гуляй доню, піймавши долю»*; *«жінка красива — скоро буде голова сива»*. Проте, часто у гонитві за ідеальною красою, жінки здатні занепасти себе, оскільки часто діють на догоду іншому стереотипному уявленню про те, що чоловіки надають перевагу красивим та не дуже розумним жінкам, Так, вони переступають через власну гордість та амбіції: *«дарма що дурна, аби чорноброва»*, *«личко біленьке, хоч розуму маленько»*. До того ж, в українській мові є фразеологізми, що описують вигляд невродливих жінок, хоча їх дуже мало: *«чорнобрива, як руде теля»*; *«врядилась, як свиня в наритники»*.

Разом з тим, зовнішність чоловічої статі описується у негативному аспекті, хоча в українському суспільстві вважаються важливими деякі маскулінні риси, а саме: рішучість, наполегливість, сміливість, тощо: *«який Сава, така і слава»*; *«як із каменю вибитий (витесаний)»*. Описуючи зовнішність чоловіка, також робиться акцент не на рисах обличчя, або окремих його частинах, а на загальному вигляді особи: *чудовий як лебідь»**«міцний, як з клоччя батіг»*.

Однак, постаючи крізь призму сприйняття позитивних ознак, чоловік в українських фразеологізмах має паралельно негативну конотацію лінивого українця-пияки, який до того ж має нездорову пристрасть до їжі: *захворів Іванко, аж опух від спанку; не вмер Гаврило, галушкою вдавило; такий хорошиий, що не варт і гроша; хазяїн як з розбитого горшка борщ; як не як, а Хома пияк*[39].

Разом з тим, жінка зображується як гарна господиня, чуйна матір, гордовита дівчина; *Її краса, як майова роса; «одна брова варта вола, другій брові й ціни нема; личко, як з роси й води; Боже, Боже, що та жінка може!* Однак, є багато вказівок на те, що в українському суспільстві місце жінки біля печі і при цьому чоловіки можуть висловлювати своє незадоволення її господарюванням: *борщ варить, а молодий свою гудить, що не зварить, а спаскудить; дарма, що кума бліда, аби пиріг спекла; вміла готувати, та не вміла подавати;*

У досліджуваних зразках також явно прослідковується розумова перевага чоловіків над жінками: *не бажай синові багатства, а бажай розуму; козак мовчить, а все знає [39].*

Превага чоловіків над жінками проявляється і в шлюбних стосунках: *з гарної дівки, гарна й молодиця, гарно завертиться, любо подивиться; не квапся женитися, бо ще тобі жінка стане кісткою в горлі — її Бог сотворив з кістки; муж жені закон.* Також варто виділити окремо стосунки із жінкою: *муж та жена — то одна сатана,* але у взаємовідносинах між подружжям повсякчас бачимо певну недовіру, в основному з боку чоловіка: *жінці всієї правди не відкривай.*

Часто в українському мовленні зустрічаємо повчання чоловікові щодо виховання дітей і ставлення до жінки: *і в лиху годину не кидай дружину; вчи жінку до дітей, а дітей без людей.* Разом з тим, бачимо як неоднозначно відображається перспектива шлюбного життя для чоловіка: *як оженився, так зажурився: треба горшка, миски і колиски; ні продати, ні проміняти: краще було не брати; не лихо журисть і чужа сторона, а невдала жона.* Здавна чоловік – голова роду, але у фразеології прослідковується його психологічний страх залишитись самотнім або, що найгірше, удівцем: *краще сім раз горіти, аніж один раз овдовіти; парубок жениться — коху бере, вдовець жениться — хто за нього йде; вдовець – дітям не отець, бо й сам круглий сирота.* На нашу думку в даній репрезентації прослідковується духовна перевага жінки

над чоловіком, адже, як відомо, жінки-вдови живуть довше чоловіків з тим самим соціальним статусом. Жінка завжди дасть собі раду, бо від природи має складну, але водночас, сильну психічну організацію.

Найпозитивніші конотації, які пов'язані з поняттями емоційного тепла, уваги та піклування, сповнений жіночий стереотип “Материнство”, адже це найбільша перевага жінки над чоловіком. Жоден стереотип не оповитий таким ніжним та емоційним забарвленням як стереотип матері: *у дитини заболить пальчик, а в мами – серце; матері кожної дитини жаль, бо котрого пальця не вріже, то все болить; матері своїх дітей жаль, хоч найменшого, хоч найбільшого* [39].

В українській мові значна увага приділяється опису зовнішності чоловіків та жінок. У фразеологічному фонді зустрічаємо велику кількість як позитивних, так і негативних описів. При цьому, велике значення для чоловічої зовнішності не надається, скоріше описується загальний стан чоловіка, бо їх «краса» виступає в мужності та досягненнях: *такий, що із вареної крашанки курча висидить; сказав, як сокирою одрубав;*

В свою чергу для жінок виділяється окремий статус краси: важливо завжди мати приємний та доглянутий вигляд, цінно чути компліменти. Звідси й стереотип, що жінка слухає вухами. Разом з тим, гарна зовнішність «веде» дівчину по життю, забезпечуючи їй хороше заміжжя, щасливе подружнє життя: *гуляй доню, піймавши долю; жінка красива — скоро буде голова сива.* Проте, часто у гонитві за ідеальною красою, жінки здатні занепасти себе, оскільки часто діють на догоду іншому стереотипному уявленню про те, що чоловіки надають перевагу красивим та не дуже розумним жінкам, Так, вони переступають через власну гордість та амбіції: *дарма що дурна, аби чорноброва, личко біленьке, хоч розуму маленько.* До того ж, в українській мові є фразеологізми, що описують вигляд невродливих жінок, хоча їх дуже мало: *чорнобрива, як руде теля; врядилась, як свиня в наритники*[39].

Аналізуючи опис чоловіка, звертаємо увагу на те, що хорошу оцінку мають презентації маскулінності, а саме: рішучість, наполегливість, сміливість, тощо: *«який Сава, така і слава»; «як із каменю вибитий (витесаний)»*. Описуючи зовнішність чоловіка, також робиться акцент не на рисах обличчя, або окремих його частинах, а на загальному вигляді особи: *чудовий як лебідь»«міцний, як з клоччя батіг»*.

Значення фразеологізмів, що включають гендерно марковані назви, формують значно ширший значеннево-емотивний оцінний план. Це зумовлено тим, що образи протилежних статей завжди були актуальними в соціумі. Це можна сказати й про засоби їхньої вербалізації, особливо в момент моделювання фразеологічних значень. Найбільша кількість фразем з пейоративним значенням вживається відносно жінки: *жінки довге волосся мають, а розум короткий; чоловік додому мішком, а жінка винесе фартушом; не вір жінці, як чужому собаці; жінка сало гамнула та на kota звернула, жінка мужа продала за три копів без шага; чоловік за поріг, а жінка за пиріг; баб'ячий розум – баб'яче коромисло: і криве, і зазубрите, і на обидва боки; собака розумніша від баби: на хазяїна не гавка [39]*.

Як показують спостереження над досліджуваним нами матеріалом, одним із найактивніших концептів опису стереотипу є смисловий концепт «людина» з такими структурно-смисловими компонентами, як «родинні зв'язки», «вік», «зовнішні ознаки», «внутрішні риси», «розумові здібності», «соціальний статус», «побутова сфера», «взаємостосунки», «життя», «смерть»: *згадала баба, як дівкою була; з діда-прадіда; за царя Панька, як земля була тонка; за царя Хмеля, коли людей була жменя; від Адама; не печися утрению, утренья тобою печеться; нехай Бог одвертає; ото вже не люблю, як хто вмере, та ще дивиться. та ін. [39]*.

Таким чином, статус чоловіка та жінки в суспільстві, особливості їхніх стосунків, своєрідність виконуваних ролей, спроектованих крізь призму соціального середовища, народних звичаїв і традицій у «сферу» народної

мудрості, надзвичайно виразно простежується через систему фразеологічних номінацій із компонентами, що вказують на стать. Вербалізація аналізованих концептів має національну специфіку, що зумовлена особливостями колективної етнічної свідомості носіїв мови, спроектованої на об'єктивацію статей через призму соціально-аксіологічних, емотивно-оцінних, морально-етичних вимірів.

2.2. Стереотип чоловіка та жінки в польській мові

Гендерні стереотипи в польській мові відображають польськомовну картину світу у світлі панівного патріархату. В цьому переконані всі дослідники, що переймаються проблемами стереотипізації в етнолінгвістиці, зокрема в польській. Так, Ж. Бодуен Куртене детально вивчав прояви стереотипного мовлення в мовній картині світу в цілому, І. Павлов досліджував фізіологію утворення стереотипів, В. Хлебда вперше висвітлив усі аспекти створення і прояву стереотипу в лінгвістиці. Разом з тим, багато науковців досліджували гендерні стереотипи крізь призму фемінності/маскулінності, мовної асиметрії, сексизму та інших гендерномаркованих проявів. Серед них такі науковці, як Г. Аллпорт, Д. Адорно, Д. Фішман, Д. Кац, К. Брейлі, У. Ліппман, Бартмінський, Р. Пайджинська, зокрема проблемами сексизму в польській мові переймалися М. Карватовська, Й. Шпира-Козловська та ін.

Здійснивши ретельний аналіз праць, зауважимо, що польська мова, очевидно, надає привілеї чоловікові. Це підкреслюється усіма дослідниками, які займаються питаннями гендеру в мові, називаючи цю нерівність по різному: андрогінізм, сексизм, мовна мізогінія, мовна невидимість, неіснування жінок, тощо.

Надзвичайно цінні новаторські коментарі у галузі польського мовознавства зробив Ян Бодуен де Куртене. Він помітив, що для мов аріоевропейців (індоєвропейців та індогерманів) характерна «сексуалізація» мови з переважанням образу егоїзму, тобто з маскулінізацією [46]. Вчений вважає, що сприйняття світу крізь призму граматичного роду веде до безперервного поділу його елементів на жіночі та чоловічі, і ця роздвоєність відображається на мисленні. Головна небезпека такого мислення полягає не у фізіологічних відмінностях, а в тому, що чоловічий статус переважає над жіночим у всьому: в мовленні, розробці законів, назвах професій іт.д. Все влаштоване так, ніби все існує тільки для чоловіків. До того ж, існує певна «маркованість» жінки відносно чоловіка, що виявляється в розумінні жінки крізь призму її приналежності до чоловіка («додаток до батька або до чоловіка») [46, с. 222]). Самобутність жінки у назвах професій відбувається таким чином, що при утворенні назви професій до чоловічого імені професії додається ім'я конкретної жінки (наприклад, лікар Завадзька). Жінка залежна від чоловіка повсякчас у польській мові: від народження і до шлюбу, адже спочатку має прізвище батька, потім чоловіка.

Маскулінізація мислення, видима польською мовою, була підтверджена Бодуеном де Куртене навіть в тому, що іменники чоловічого роду в називному відмінку множини, як правило, мають нульове закінчення («синтаксична морфема»), а жіночі форми мають закінчення, що вказують на те, що дані терміни "походять від" чоловічого роду (наприклад, *pani od pan, bogini od bóg*). Саме в цьому перетворенні психолінгвіст вбачає перевагу чоловічого роду і вказує, що чоловік є основною істотою, а жінка - його перетворенням. Ще з біблійських часів використовується даний ментальний шаблон, адже відома історія про Адама як батька людства та жінку - Єву як його похідну з ребра. Ж. Бодуен де Куртене також звернув увагу на інші культурні та моральні факти, що укріплюють цей стереотип. На соціологічному рівні існування

патріархату підкреслює і той факт, що Бога називають лише чоловіком і що його безпосередніми слугами (священиками) можуть бути лише чоловіки [46].

Підпорядкування жінок чоловічому авторитету у суспільному житті також відображається у формі їхньої мовної залежності. Жіночі прізвиська утворюються з допомогою форманта *-owa* (напр. *Kowalowa*), що означає приналежність жінки до чоловіка (*Kowalowa* ← *kowalowa kobieta / żona*). Така ж приналежність відслідковується відносно доньки в родині.

Ми розділяємо думку дослідниці К. Хандке, яка стверджувала, що в польській мові існує "чітка асиметрія, несприятлива для жінок" [54, с. 23]. Вона вказала на причину цієї нерівності у тривалому домінуванні чоловіків на соціально-політичному полі.

Разом з тим, лінгвістичні дослідження показують, що польська мова в порівнянні з іншими мовами відрізняється особливим сексизмом. На це вказують наступні визначення:

- використовуються родові назви, які частіше розуміються як посилання для чоловіків, а не для чоловіків і жінок
- відбувається семантична пейоративізація жіночих слів;
- слова чоловічого роду мають більше позитивних відтінків, ніж жіночого.

Вважаємо, що польська мова має всі три детермінанти, тому ступінь її сексизму є особливо високим. Це вербалізується у всіх сферах, наприклад: *klient ma prawo, pacjent powinien, podatnicy są zobowiązani*). Закони і нормативні акти формулюються також у чоловічій статі і навіть інструкції шкільних підручників [71, с. 35–53]. Іменники чоловічого роду вживаються у ситуаціях, коли ми не знаємо статі особи, напр.: *Kto jest reżyserem (nie: reżyserką) tego filmu?* Ми розділяємо думку Р. Пайджинської в тому, що факт частого функціонування терміна людина в сенсі "Чоловік" свідчить про нерівний статус жінок та чоловіків у польській мові [66, с. 151].

Звертаємо увагу, що семантика жіночих лексем в польській мові більш пейоративізована, ніж чоловіча. Наприклад, іменник *dziewka* еволюціонував

спочатку у ‘*dziewczynę*’, далі, набравши дещо негативну конотацію асоціювався з сільською дівчиною - *wiejską dziewczynę*, а потім отримав надто пейоративний відтінок, що має порівняння з повією [59]. Так само, як і лексема *kurwa*, що спочатку мала ознаку незаміжньої дівчини, а сьогодні – повії [71, с. 48–49]. Хоча, зауважимо, що в польській мові є випадки, коли семантика слова мала зворотній перехід від пейоративу до пристойного значення, наприклад, лексема «*kobieta*» спочатку мала негативну характеристику (*koba* (‘*kobyła*’) і *kob* (‘*chlew*’)) [47, с. 241]. З часом дана лексема втратила свій пейоративізм і отримала нейтральний відтінок. Сьогодні в Польщі таким словом називають просто дівчину або симпатичну жінку середніх років і в жодному разі не використовується по відношенню до жінок поважного віку.

Термін, поширений у діалектному коді, і термін, який часто зустрічається у розмовній польській мові *baba* вважається словом, що походить від дитячої мови [47, с. 9].

Цікавим є той факт, що найстаршою характеристикою поняття *mężczyzna* в польській мові є лексема *mąż*, яка раніше не мала жодного стосунку до подружжя, а окреслювала гендерний статус чоловіка в цілому. Варто відмітити, що такої характеристики немає у жіночого слова *żona*, оскільки протягом багатьох віків дана лексема стосується шлюбних відносин. [67]. В польській мові взагалі немає лексеми, яка б розрізняла дані поняття, що на нашу думку, є абсолютним проявом гендерної асиметрії в польській мові.

Про більш позитивні конотації чоловічих стереотипів відносно жіночих свідчать також популярні в мові вирази і звороти, наприклад: *męska decyzja*, *męski czyn*, *po męsku*, *ktoś jest/okazał się mężczyzną*. Вбачаються також ознаки чисто чоловічі, такі як: відвага, рішучість, мудрість, сила і т.д. Характеристики жінок, в свою чергу, виступають з негативного боку та опозиційно відносно до чоловічих рис: капризність, нелогічність, нерозумність, балакучість, нерішучість, зайва емоційність, тощо. Найбільш пейоративним вважаємо

значення *babska robota*, адже, як ми зазначали вище, не маючи аналогії до чоловічого *męż*, жіноча робота просто не може мати іншого значення відносно жінки.

Перевага чоловічого роду в польській мові прослідковується навіть в творенні деяких чоловічоособових іменників, що мають нечоловічоособове закінчення, що підсилює пейоративізацію жіночої статі, наприклад: *dyrektory*, *studenty*, *aktory*. Звертаючи увагу на професії, то в польській мові є ряд престижних професій, які не замінюються фемінітивами, оскільки вважаються виключно чоловічими і характеризують жінок в даній професії за допомогою додавання іменника *pani*: *pani minister*, *pani premier*, *pani ambasador*, *pani dziekan*. Разом з тим, дослідниця А. Керіńska вважає, що є ряд назв, які окреслюють сам титул людини, тому взагалі не вимагають фемінітивізації, наприклад: *magister*, *doktor*, *kanclerz* [57, с. 84].

Однак, ті професії, які все ж отримали жіночі відповідники у мові, мають зовсім іншу семантичну вартість: *nauczyciel* і *nauczycielka*, *ladaco/ladacznicza*, *ulicznik/ulicznica*.

Різну семантику мають такі лексеми як *ojczym* і *macocha*, хоч і дефініція визначає їм симетричний зміст. Дані поняття мають різну конотацію і знову не на користь жінки. Польська фразеологія приписує мучусі дуже негативний зміст: *być od macochy*, *po macoszemu*, *macosze traktowanie*, *macosza ręka* [71, с. 44]. В той час лексема *matka* має протилежний зміст і наділена алегоріями добра, любові, ніжності та інших позитивних рис.

Однак, варто відмітити, що під впливом феміністського руху в польській мові все ж відбувається певні зміни, що наближають її до мовної симетричності і усунення в ній мовного сексизму. Польська мова також відмовилася від розрізнення ввічливих форм залежно від сімейного стану і поступово відмовляється від деяких архаїчних форм прізвищ, що виявляють належність доньки до батька, чоловіка до жінки (*Kowalówna*, *Mastalerzanka*, *Mostowiakowa*) [71, 113].

Однак мовна ситуація змінюється повільно і неоднозначно, оскільки на додаток до згаданих тенденцій щодо усунення андрогінізму, процес пейоративізації фемінінності в апелятивах та фразеологізмах все ще прогресує.

Разом з тим, найкраще розмежовуються гендерні стереотипи в суспільстві, а польському зокрема, за своїми ролями, оскільки гендерні ролі протягом багатьох віків залишаються незмінними, адже концепт «мати» не може бути тотожним концепту «батько» хоча б в одному значенні: батько ніколи не народить дитину у фізіологічному значенні, як би феміністки не урівнювали дані гендерні ролі. Таким чином, сучасна лінгвістика окреслює шість функцій жінки: мати, господиня, естетичний об'єкт, жіноча робота, жіночий заробіток, емоційний потенціал. Варто відмітити, що в сучасному польському суспільстві існує негативне ставлення до жінок, які не працюють і сидять вдома [66].

Серед найпоширеніших лексем, що стосуються жінок, виділимо кілька найчастіше вживаних семантичних груп, серед яких назви:

- привабливості (*szprycha, rakieta, dżaga, lalunia*);
- типу поведінки (np. *dziewica, cnotka, lafirynda, flama*);
- характеру (*szatan-baba, sekutnica, plotkara, wydra*);
- вигляду і віку (*rupieć, próchno, stara, lampucera, po pierwszej przecenie*);
- інфантильності і наївності (*dziumdzia, sierotka, słodka idiotka*);
- в цілому негативні (*zdzira, babol, babon*);

До домінуючих семантичних груп, що характеризують чоловіків належать:

- відношення до жінок як до сексуального об'єкту (*ogier, kogut, buhaj*);
- емоційно-економічні відносини (*sutener, utrzymanek, dochodzący*);
- ставлення до алкоголю і надміри в усьому (*nałogowiec, pijus, moczygęba*);
- зовнішнього вигляду (*niedźwiedź, misio, lalus*);
- віку (*szczawik, ramol, wapniak*);

- характеру (*ciapa, ciemajda, krętaacz, Leser*);
- інтелектуальних здібностей (*przymuł, jajogłowy*);
- родинних стосунків (*mężuś, mój, pantoflarz*) [66].

Разом з тим, хочемо звернути увагу на те, що в польській мові значна мовна асиметрія прослідковується також у поведінковому відношенні стосовно чоловіків та жінок. Одна й та ж поведінкова риса може позитивно характеризуватись у чоловіка і водночас негативно у жінки.

3. Лінгвокультурний діалог у контексті розвитку українсько-польських мовних контактів

3.1. Стереотип українців у мовній свідомості поляків

Дослідження національних стереотипів в останні роки набуває значної актуальності. Разом з тим, вивчення національних гетеростереотипів сусідніх країн викликає ще більший інтерес у сучасних науковців. Це пов'язано зі значними геополітичними змінами у цілому світі. Слідом за економічними, соціальними, політичними зрушеннями, змінюється свідомість громадян, їхня культура та традиції. У парадигмі сучасного світу гостро постає питання власної національної ідентифікації, створення гідного національного стереотипу крізь призму ментальної оцінки країн-сусідів. Враховуючи нові політичні, культурні та економічні умови, в яких сьогодні знаходиться Україна, вважаємо необхідним переглянути власний образ в контексті стереотипного бачення нас громадянами найбільш близької нам як з географічного, так і з ментального боку країни – Польщі. Зазначимо, що стереотип українця уже був предметом вивчення польського вченого Є. Бартмінського. Він розглядав українців у трьох категоріях: українець-націоналіст, українець-патріот та українець-торгівельник [43]. Характерним є те, що науковець висвітлює образ українця дещо у негативному світлі. На противагу його думці, стереотип українця з позитивного боку виступає у дослідженнях Є. Пацлавської [65]. Серед сучасних дослідників, котрі займались вивченням даної проблематики виділимо також А. Кравчук, О. Дику, М. Лашкевич та О. Філіпець.

Аналізуючи ряд праць, присвячених дослідженню стереотипів українців очима поляків, виділимо декілька категорій, з огляду на які створюється фундаментальний образ нашого національного стереотипу, який можемо віднести як до чоловіків, так і до жінок, а саме:

- географічна (*to mieszkaniec Ukrainy; osoba mieszkająca na Ukrainie; sąsiedzi Polaków; Słowianin, Słowianka*);

Дана категорія розглядається в контексті місця проживання українців та поляків. Так, поляки, котрі територіально мешкають ближче до України вважають нас добрими сусідами, оскільки мають найбільш виражену ментальну схожість. Відповідно ті, що далі, то розглядають українців як національну складову своєї держави.

- політична (*obywatel / obywatelka państwa Ukrainy; osoba o obywatelstwie ukraińskim; charakteryzuje go brak niezależności*);

Окреслюючи українців з точки зору сучасної політичної ситуації, важливим є конструювання польського оцінного погляду українців крізь призму здобуття незалежності обома країнами. Як відомо, отримавши незалежність у 1918 році, Польща все ж потерпала від гніту радянської влади, так як і Україна. За роки Другої світової війни, більшість польського населення зненавиділа радянський режим, проте звільнилась від нього назавжди, на відміну від українського народу.

- націоналістична (*człowiek ukraińskiej narodowości; narodowość ludzi, pochodzących z Ukrainy*);

Аналізуючи ряд праць, присвячених дослідженням громадянських та національних якостей українців, на жаль, помітним є те, що українці не єдині у своєму патріотизмі. Такими їх бачать також і поляки. Українці надають перевагу власним переконанням стосовно своєї державності і мови залежно від свого географічного розташування.

- мовна (*osoba zamieszkująca Ukrainę, mająca tam swoją rodzinę, mówiąca po ukraińsku*);

Українець в даній категорії описується поляками з невизначеною державною мовою, що є досить незрозумілою позицією для поляків, адже вони пишаються своєю мовою від народження.

- самоідентична (*człowiek utożsamiający się z ukraińską kulturą*);

Дана категорія символізує ідентичність українців зі своєю культурою, звичаями, обрядами та традиціями. Тут варто відмітити, що стереотипність в даній категорії також залежить від того, де саме живе українець. Наприклад, льві'яни та уся західна Україна притримується всіх українських традицій: починаючи від хрещення немовлят і закінчуючи святкуванням релігійних свят. А от, до прикладу, східна та подекуди південна частини країни вважають традиції старомодними та обтяжливими.

- ціннісна (*bardzo fajni ludzie, mają fajne ubranie, robią fajne makijaże*);

За результатами анкетувань, проведених у 2009 році Є. Пацлавської, поляки відносяться до українців значно позитивніше, ніж раніше. Так, у їх визначеннях, з'явилися когнітивні дефініції, з допомогою яких вони характеризують українських жінок та чоловіків з позитивного боку і вважають їх розумними, здібними, працьовитими, приємними та товариськими[65].

- комунікативно-психічна (*zamknięty w sobie, obojętny na innych, nie szanuje opinii drugiej osoby*);

Дана категорія двояко розкриває українця з боку поляків, адже більшість з них описує українців як комунікабельних, але разом з тим, надто балакучих, особливо жінок. Зайві емоції, імпульсивність, роздратованість, ненормативна лексика – це, на жаль, сучасна лексика, яка притаманна навіть українським жінкам.

- побутова (*pracowity, rodzinny, pracuje za niską płacę, szuka lepszego życia w Polsce lub Zachodzie*);

Відносно побутових аспектів поляки також характеризують українців неоднозначно і більшість вважає, що саме жінка створює побут в українській родині, а чоловіків вони характеризують як працьовитих, але пияків.

- фізична (*wysoki blondyn, ładna wymalowana, wystrojona blondynka, czasami zanedbany, jest dobrze ubrany*);

Характеристика фізичних особливостей виступає оцінною моделлю стереотипу українських чоловіків та жінок. Поляки вважають українців охайними, доглянутими, але, все ж, здатними до крайнощів. Найбільше це відноситься до жінок, котрі засоби для підкреслення зовнішньої привабливості, використовують надміру і це робить їх надто примітними. Хоча поляки вважають це не випадковістю, а завчасно спланованою тактикою.

- культурна (*uprzejmy, zdolny, przywiązany do tradycji*);

Дана категорія тісно переплітається з самоідентичністю українців, адже традиції українського народу повинні передаватись з покоління в покоління і поляки вважають їх схожими зі своїми.

- зовнішній вигляд (щодо жінок: *mocny makijaż, ładnewłosy, warkocze, czerwone usta, czerwone policzki, duża ilość błyskotek, figura babeczki*; щодо чоловіків: *czapka z daszkiem, plecak, podróbki markowych ubrań, sportowe, markowe buty, słuchawki w uszach*);

Даний опис розкриває суть жінки та чоловіка в Україні: чисті та охайні з одного боку, підроблений одяг та яскрава біжутерія – з іншого. Разом з тим, відмітимо, що, описуючи жінок, поляки часто вдаються до компліментів, хоча позаочі часто вважають українських жінок надто огрядними.

- кулінарний (*alkohol, butelka piwa, papierosy, chleb w rosole, barszcz ukraiński, kielbasa, pierogi, cebula, słonina*);

Кулінарні традиції українців дуже схожі з поляками: і ті, і інші люблять смачно і надміру їсти. Правда, в поляків існує негативна дефініція стосовно

українців в аспекті вживання алкоголю. Нерідко вони висловлюють своє невдоволення даною проблемою і вважають українців пияками.

- матеріальні цінності (*komputer, zegarki, drogie telefony, najnowszy iphone, ładny samochód*);

Дана категорія описує матеріальні цінності українців і асоціації, які виникають відносно них у поляків. Так, поляки вважають, що українці витрачають більше, ніж заробляють. Через це вони завжди в боргах. До того ж, більшість витрачає кошти на «статусні» речі в той час, коли доцільно сплатити за терміновими рахунками.

- суспільні цінності (*łopatę, motykę, chaty drewniane*)

Поляки сприймають українців через призму їх національних символів та ідей, якими є верба, калина, дерев'яна хата, чоловічі шаровари та жіноча хустка [52].

Як бачимо, українці в очах поляків виглядають неоднозначно. Це зумовлено тим, що поляки мають дещо упереджене ставлення до українців через багатовікові воєнні відносини, а за часів радянської влади ворожнеча між нашими країнами посилювалась. Разом з тим, під впливом нових зовнішньо-економічних стосунків, знижується тенденція до негативізму щодо культурного розвитку нашої ментальності і українці все частіше отримують позитивні конотації відносно своїх стереотипів. Сучасні поляки позитивно сприймають те, що українці вступають до ВНЗ Польщі, влаштовуються на роботу, подорожують, милуючись польським краєвидами та визначними пам'ятками, адже вони також часто змушені залишати свою країну у пошуках кращого життя.

На думку думку І. Курч, будь-яка національна стереотипність розглядається через призму категорій «моє» та «чуже» [62]. В залежності від стосунків, які закладені з давніх часів, стереотипи передаються поколіннями і приймаються масовою свідомістю кожного сучасного громадянина. Так,

стереотипи українців в польській масовій свідомості можна поділити на позитивні (*bracia Ukraińcy*) та негативні (*agresywny cudzoziemiec*).

В свою чергу позитивні конотації отримують стереотипи, пов'язані із працелюбством українців: *ciężko pracuje, pracując 12 godzin dziennie, chętny do pracy*, але разом з тим: *pracuje za niską płacę, szuka lepszego życia w Polsce lub Zachodzie*. Сюди можна також віднести негативні риси: *biedny, leniwy, zabierający pracę Polakom, przyjeżdża tu do pracy*. А ще, враховуючи нездорове бажання до вживання алкоголю (*dużo pije i pali*), можна стверджувати, що українці в очах поляків виглядають не завжди в найкращому світлі. Разом з тим, ставлення до чоловіків має більш негативне окреслення, ніж до жінок. Поляки вважають, що наші жінки є більш відповідальнішими за чоловіків. Дана дефініція стосується тих аспектів, де жінка вважається головною: діти, господарство, побут. Польська жінка, як відомо, не працює стільки, як українська, тому вона «пані» порівняно з українкою. Вважаємо таке порівняння образливим, до того ж підсиленим неоднозначним стереотипом відносно зовнішнього вигляду: з одного боку вона *wystrojona, ładna wymalowana*, а з іншого - *ma dużą ilość makijażu, nie ma gustu* [52].

Велике значення у формуванні стереотипу українця поляки надають комунікативним властивостям, зокрема, вважається, що українці мають надзвичайну здатність відчувати опонента. У зв'язку з поляками: торгівельними, культурними чи особистими, українці послуговуються схожою ментальністю, світоглядом та подібністю культур. Так, українців описують типовими рисами: *mily, otwarty, odważny, potoczny, serdeczny, komunikatywny, grzeczny, kulturalny, umysłowy*, проте разом з тим засуджується надмірна пиха і невихованість: *głośny, nieuczciwy, agresywny, arogancki* [52]. Тут, варто відмітити, що поруч з особистими якостями рівнозначною мірою характеризуються інтелектуальні здібності. Так, поляки оцінюють українців з боку інтелігентності: *zdolny, ma głowę do języków obcych, zna język obcy, zawzięty, przywiązany do tradycji, ma bogatą kulturę*. Проте

всіукраїнці мають різний інтелектуальний потенціал: більшими інтелектуальними здібностями наділяються українці - студенти, оскільки мають широкий світогляд, а посередніми – українці-заробітчани.

Образ України та українців, який складено на основі аналізу польських асоціацій з нею має переважно негативні риси. Найчастіше з Україною поляки пов'язують криваві битви Другої світової війни, а українців вважають нетерпимою, агресивною і нещадною нацією. Існує також друге зображення - досвід польсько-українських торговельних контактів, тобто «базарної» торгівлі, в якому поляки висвітлюють українців як некваліфіковану робочу силу. Поляки бачать Україну пригніченою країною, в якій панує державний безлад, а народ в ній бідний і відсталий. Останній образ особливо поширений серед сучасної молоді. Водночас, багато поляків, переважно серед молоді, не можуть чітко окреслити стереотип українського чоловіка та жінки. Вони в цьому виділяють лише такі риси, як зловживання алкоголем та гостинність та невиразна релігійність. Всупереч стереотипу українця, образ типового поляка відносно самого себе набагато кращий і має чітко позитивний відтінок [58]. Однак, на нашу думку, серед особливостей, щодо яких існує найбільш загальний консенсус, те, що в характеристиці типового поляка домінують такі лексеми як переїдання, зловживання алкоголем, гостинність та релігійність - і, отже, майже ті самі риси, що і були віднесені до типових українців.

3.2. Стереотип поляків очима українців

Суспільний образ країни та нації формується досвідом контактів із цією нацією - як сучасним, так і історичним. Іноді останній має більше значення, особливо якщо саме він стає частиною легенди та традиції, важливої для самосвідомості групи, в якій він утворився. На шляху побудови добросусідських відносин між країнами неодноразово порушувались питання, пов'язані з історією польсько-українського сусідства. Відбувалось це завдяки

науковим розвідкам істориків та соціологів. Переважна більшість досліджень була спрямована на створення образу поляка та українця в свідомості один одного. Досі тривають немалі суперечки, за якими «вимальовується» у кращому ментальному спектрі то один, то інший.

Стереотипні уявлення про поляків у мовній свідомості українців досліджували такі науковці як А. Кравчук, Р. Купідур, Б. Сілецький, Б. Струмінські, Я. Томашевський, І. Франко та ін. Не обійшла увагою дослідників книга Г. Сенкевича «Вогнем та мечем», що вперше вийшла друком у 1884 та викликала шквал емоцій та протиріч, адже описаним типом поляки та українці виглядають в світлі переважної перспективи перших [11]. На нашу думку, описуючи образ поляка в своїй книзі, автор керувався «автопортретним» баченням свого земляка та стереотипним уявленням сусідів крізь призму воєнних стосунків з ними. Хоча лексема «лях» вживана у трилогії у ХІХ ст, подекуди вживається в українській лексикології і сьогодні (особливо серед населення старшого та похилого віку). Однак ворожнеча, котра вибудовувала стереотип поляків і українців все ж спонукала до перегляду власних характеристик. Протягом багатьох років обидві нації жили в одній державі, тож ми можемо припустити, що національна інтеграція та пробудження державних прагнень українців відбувалися в конфронтації з Польщею. У Другій Польській Республіці українці становили майже 14% населення і були найчисленнішою етнічною групою після поляків. У багатонаціональному державному уряді проводили політику, яку важко прийняло непольське населення. Деякі українці вважали себе підкореною нацією і офіційно представила програму відмежування від Польщі територій, які вони населяли. Це викликало реакцію польської еліти та посилювалось Антиукраїнські установки, що існують у польській громаді. Однак у польсько-українському протистоянні того часу ключову роль відіграв психологічний елемент. Тут варто зауважити, що поляки також боялися німців та росіян, але вони поважали їх, що не можна сказати про відношення до українців. Довгий

час у поляків не було такої поваги до українців. Їх не вважали повноцінною нацією, адже на той час був поширений стереотип українця як нерозумного і агресивного повстанця, який весь час працює на пана і намагається йому догоджати. Боротьба за землі, державний устрій та рабовласницьке ставлення польської шляхти до українців впливали на міжетнічні стосунки вкрай негативно. Ситуація набула іншого окреслення після Другої світової війни, досвід якої є однією з найтемніших карт польсько-українських відносин, адже спірні території були майже повністю включені до складу СРСР. У ворожих країн на той час була спільна доля та воля.

Ситуація змінилась після розпаду СРСР. Польща вже не була така «закрита» і, зрештою, звільнилась від радянського гніту назавжди. Українці ж продовжували залежати від Москви. Відтак, навіть у XXI столітті образ поляка у типового українця не дуже змінився в позитивну сторону. Свідомість українців наповнена негативним образом поляків через ставлення до польської шляхти, головним обов'язком якої було служіння у війську [10]. Безпосередньо зі шляхтичами в українців складались найтісніші, проте найсуперечливіші зв'язки, оскільки шляхтич – стан привілейований. Аби стати шляхтичем, слід було відзначитись на полі бою, вірно служити монарху, за що можливо отримати шляхетські права і привілеї, володіння родовим гербом. Разом з тим, на прикладі типового шляхтича, можемо описати стереотип поляка-чоловіка: однією із визначальних рис шляхти було право на землеволодіння і щоб досягти панівного статусу вони брали собі прізвища за своїми володіннями і додавали до них суфікс «ський». Так з'явилися Потоцький (із Потоки), Кульчицький (із Кульчиць), Осторозький (із Острога) і т.д. Це були високоінтелектуальні та буквально «шляхетні» чоловіки, котрі розвивали культуру на свої панівних землях. Відомо, що крім підлеглості монарху, шляхта мала неабиякий вплив на нього [10]. Звідси, у багатьох українців існує типовий стереотип поляка: освіченого, знатного, впливового, шляхетного та культурного. Сучасний українець в своєму словнику має

вдосталь лексем для номінацій представників сусідньої країни: *поляки, пшеки, пани, ляхи, полячки, поляцюри* [40].

«Словник української мови» Б. Грінченка подає нам такі назви: *поляк, поляченько, полячок лях, ляшенько, ляшок, ляхва, ляшиха, ляшка, ляхівка, ляшеня* [15].

Так, можемо характеризувати типового поляка з погляду українця за наступними, притаманними йому лексико-семантичними ознаками, які можемо виділити згідно з дослідженнями Й. Конечної:

- *працьовитий* (праця є важливою складовою поляків на шляху до самобутності та незалежності, але, переважно, розумова);
- *толерантний* (переважна більшість поляків має цю позитивну рису для побудови гармонійних суспільних відносин в своїй країні та у взаємозв'язку з іншими країнами);
- *сучасний* (поляки завжди йдуть «в ногу» з викликами часу);
- *освічений* (ця риса притаманна полякам на ментальному рівні);
- *ефективний* (поляки не просто займаються якоюсь справою, вони завжди працюють на результат, на відміну від українців, які часто багато чого роблять «за ідею» (прим. наша));
- *ввічливий* (ця риса притаманна завдяки освіченості і шляхетному походженню (в більшості));
- *релігійний* (це найхарактерніша риса майже усіх поляків. Польща – країна з патріархальним устроєм та релігійними канонами);
- *гостинний* (розглядалась в порівнянні з українцями, що у підсумку виявились спільні харчові та культурні смаки);
- *відповідальний* (поляки відрізняються особливою відповідальністю поміж інших слов'янських народів)[58].

Однак, розглядаючи певні стереотипні риси, вбачаємо суперечливий образ, щодо деяких визначень, наприклад, працелюбними поляків можна вважати

тільки відносно розумової праці, а не фізичної. Як відомо, поляки з давніх часів не любили працювати фізично, тому завжди оточували себе наймитами. Відтоді в українській ментальності сформувався чіткий стереотип польського «пана»: «*На паницині пшелицю жала*» [33]. Лінощі поляків відносно фізичної праці описано як: «*Коровами орати, а Ляхами робити – еден чорт*» [40].

Характеризуючи образ польської жінки, важливо відмітити той факт, що, не зважаючи на багатовіковий патріархальний устрій, що панує в Польщі, жінки в цій країні послуговуються неабиякою повагою. Роль та місце жінки в польському суспільстві, на нашу думку, значно вища ніж в Україні. Поляки вважають жінок кмітливішими і винахідливішими: «*Gdzie diabeł nie może, tam babę pošle*» («Де чорт не може, там бабу посилає»).

Цікавим, на нашу думку, є семантичне забарвлення лексеми «курва», яка, маючи, польське походження, перейшла у більшість слов'янських мов, зокрема в українську. Окрім пейоративізму, ця лексема використовується поляками в деяких синтаксичних конструкціях, що додає полякам зайвої вульгарності і викликає ряд протестів. В українській мові дана лексема використовується як запозичена лайлива лексика.

Втім, позитивною конотацією наділена лексема «ляхівочка», що означає красиву дівчину.

Попри те, в дослідженнях поляки виступають частіше в позитивному аспекті. Найпопулярнішими рисами є ті, що пов'язані з гідністю поляків з позитивного боку та їх тенденція до зловживання алкоголем – з негативного [58].

Негативні елементи іміджу Польщі, яких дуже мало, концентруються насамперед у контексті міжособистісних стосунків: гордість і зарозумілість поляків, його перевагу по відношенню до українців. Іноді також вказували, що Польща буде її економічне процвітання за рахунок України - використання її як ринку, у якій бідні товари та джерело дешевої робочої сили [58].

Так, аналізуючи образ типового поляка в очах українців, перш за все слід звернути увагу, що це досить чіткий стереотип. Означення: *розумний, толерантний, чесний, відповідальний та схильний до алкоголю* властиві полякам і найчастіше вербалізуються при національному стереотипному описі. Цікаво також, що в усіх вимірах поляки найчастіше мають позитивні якості, а не негативні.

3.3. Перспектива розвитку українсько-польських контактів

Представлені стереотипи поляків та українців в свідомості один одного, що розглядалися нами крізь призму історії та сучасних міжособистісних стосунків, виявилися за нашими дослідженнями переважно позитивними.

Соціальний образ України та українців у Польщі значною мірою сформувався завдяки впливу історії, включаючи не лише Другу світову війну, а й події, котрі відбувалися ще за Б. Хмельницького і були описані Г. Сенкевичем у романі «Вогнем і мечем». Останнє десятиліття, яке включає трудову та освітню міграцію українців до Польщі, сприяє створенню нових комунікаційних відносин між представниками даних країн, хоча ці зміни відбуваються дуже повільно. Це зумовлено тим, що нові стереотипи українців, а гендерні зокрема, створюються завдяки конкретним контактам - через базарну торгівлю та найм нелегальних робітників. Разом з тим, поляки їдуть в Україну неохоче, адже образ України та українців, який складено на основі аналізу польських асоціацій з нею, має переважно негативні риси. Найчастіше з Україною пов'язують криваві битви Другої світової війни, а українців вважають нетерпимою, агресивною і нещадною нацією. Існує також друге зображення – у свідомості поляків закладений стереотип України як бідної та корумпованої країни, а народ неосвічений та відсталий від цивілізації. Поляки часто навіть не знають як функціонує парламентська система в цій країні,

ринкова економіка та організація праці. Єдиними елементами, щодо яких існують сформовані думки та майже універсальна згода поляків, є корупція та високий рівень злочинності [58].

Зрештою, після подій 2014 року, думка про нас в Польщі змінилась в кращу сторону і сучасні поляки сприймають українців з більшою повагою. Хоча, українці для поляків – це ті, хто належить до кола східноєвропейських держав (поряд з білорусами та росіянами), до яких поляки відчують найменшу симпатію. Проте, порівняно з росіянами, українці мають значну перевагу, адже росіяни асоціюються в поляків з Радянським Союзом, який вони ненавидять впродовж багатьох десятиліть. Разом з тим в очах поляків стереотип українця не дуже чіткий. Переважна лексико-семантична конструкція, якою поляки послуговуються та, що визначає українців як народ гостинний, релігійний (особливо на заході України), та схильний до пияцтва. В цьому образі також переважають риси «доброго супутника для чаші».

Всупереч стереотипу українця, образ типового поляка набагато кращий і має чітко позитивний відтінок. Однак серед особливостей, щодо яких існує найбільш загальний консенсус, ті, що вони характеризують типового поляка у подібних забарвленнях з українцем: зловживання алкоголем, гостинність та релігійність - і, отже, ті самі риси, що ібули віднесені до типових українців. Тому спорідненість у цих народів більше ніж наявна.

В очах українців Польща є привабливою країною, більш та краще організованою ніж Україна. Домінуючими елементами цього образу Польщі є успішні економічні реформи та ефективна економіка. Образ політичної системи менш структурований, але тут також домінують позитивні елементи. Поляки як нація сприймаються українцями крізь призму економічної ефективності держави, тому їх зазвичай вважають хорошими працівниками - освіченими, сучасними, ефективними та підприємницькими. На відміну від цього зображення, в типовому стереотипі українця переважають риси «доброї людини», толерантного, гостинного та доброзичливого супутника. Негативні

елементи іміджу Польщі та поляків в очах українців головним чином криються в міжособистісних відносинах та національному характері поляків - гордість, самобутність та демонстрація переваги щодо українців, а також жадібність і надмірна прихильність до матеріальних цінностей.

Ставлення відразу до поляків частіше спостерігається у західному регіоні, що межує з Польщею, однак воно зосереджене виключно у старших поколіннях, молоде покоління ставиться до поляків з більшою симпатією, адже молодь послуговується більш відкритими комунікаційними кордонами порівняно з консервативними дорослими. Прямі контакти з поляками та розповсюдження інформації про Польщу є корисними формування симпатії українців до поляків. Негативізму додає тільки робота в Польщі, особливо нелегальна, яка зміцнює неприязнь і не викликає співчуття до українців з боку поляків. На відміну від поляків, українці більше почуваються ментально близькими до поляків і загалом готові приймати їх у дуже різних соціальних ролях, починаючи від туризму і закінчуючи родинними стосунками. В свою чергу поляки родинні стосунки підтримують тільки в контексті одруження з українськими дівчатами, а от заміж польські дівчата за українців не збираються. В українській свідомості поляки здавна тримають владу над українцями, тому окреме питання - це подолання минулих образ і гарантоване примирення.

На нашу думку, обом суспільствам потрібна нова інформаційна кампанія, що базуватиметься на взаємній повазі одне до одного. Це можуть бути різні спільні проекти: театральні прем'єри, фільми, книжки, статті в газетах і журналах, бінарні лекції, круглі столи, які розкривали б полякам український контекст всіх міжособних українсько-польських сутичок, подій Другої світової війни, а українцям — польський. Широке бачення зможе прояснити спірні сторінки спільної історії. Саме тому, вважаємо, що і українці, і поляки мусять сумлінно вивчати історію один одного, щоб позбутися упередженого судження, пасток та національних застарілих історичних

стереотипів. Натомість варто підтримувати історичні та культурні надбання один одного та сприяти розвитку дружніх відносин.

У Декларації про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин регламентовані положення про «...взаємовигідне співробітництво в політичній, економічній, екологічній, науково-технічній, інформаційній, культурній, гуманітарній та інших сферах...» [1].

Так, конструктивний діалог між Україною та Польщею активно відбувається з кінця ХХ століття, з моменту отримання Україною незалежності. Серед багатьох ініціатив, які започаткувались для врегулювання польсько-української пам'яті, були міжнародні конференції, круглі столи, відкриті дискусії та полеміки, міжнаціональні візити, на яких розглядались важкі національні проблеми обох країн у новому, сучасному та спокійному світлі. Серед надбань можна виділити також те, що в Польщі активно почали відкриватись українознавчі центри, переважно на територіях університетів, де науковці мають змогу досліджувати нашу міжетнічну історію та культуру, обмінюватись досвідом, ідеями та пропозиціями. До таких наукових університетських студій належить кафедра україністики Варшавського університету, кафедра української філології Ягеллонського університету, Університет Марії Кюрі-Склодовської та Інститут Центрально-Східної Європи у Любліні, Польське українознавче товариство, Католицький університет [21]. Особливу увагу варто приділити Варшавському університету, адже у ньому понад пів століття працює кафедра україністики, де активно вивчається українська мова, література та українознавство [21]. Великий внесок у розвиток польсько-українських відносин зробив професор кафедри україністики С. Козак, який створив науковий часопис «Варшавські українознавчі записки» («Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze»), який систематично виходить у друк з 1994 року і став потужним осередком для обміну думками та ідеями українців та поляків. Варто відмітити, що в часописі досліджуються питання історії, культури, взаємних надбань і уникаються

теми, що нагадували б про криваве минуле обох країн. Серед дописувачів журналу можна виділити також таких вчених як М. Жулинський, Д. Павличко, М. Лесів, В. Соболев, І. Цепенда, Р. Потоцкі, В. Серчик, Д. Сосновська, А. Корнієнко, Б. Осадчук, М. Папежинська-Турек, М. Ільницький та ін. Не варто оминати увагою науковців, котрі досліджують сучасний стан і перспективи розвитку україністики в Польщі та полоністики в Україні. Серед них праці О.Гнатюк, В. Кононенко, М. Лесюка, Л. Томчук, О. Гнатюк, М. Кавецької, П. Вашкевич-Левандовської, А. Матусяка, В. Назарука та ін. Дана проблематика розглядалась на Міжнародній науковій конференції з серії польсько-українських зустрічей “Стан і перспективи українознавчих досліджень”, що була проведена у 2004 році з нагоди п’ятдесятиліття ювілею Кафедри української філології Варшавського університету. В результаті науковці окреслили багато завдань для навчально-просвітницької та наукової діяльності, якими переймається й досі значна кількість дослідників.

Таким чином, на сучасному етапі “Варшавські українознавчі записки” відіграють значну роль в розбудові українознавчих досліджень у Польщі та полоністичних в Україні. Як наслідок багаторічної праці маємо великий спадок у вигляді публікацій з історії, літератури, мовознавства, мистецтвознавства, культурології, релігієзнавства, яким послуговуються вчені для налагодження міжетнічної комунікації представників обох країн.

Однак, вважаємо, що у парадигмі мінливої та динамічної сучасності перед обома країнами стоять нові виклики для підтримання старих та розвитку нових контактів, адже окреслені вище перспективи стосуються переважно дорослого свідомого населення, а ключовим аспектом побудови конструктивного міжетнічного діалогу є просвітницька робота з підростаючим поколінням, за яким ми вбачаємо майбутнє обох країн. Сучасна молодь відкрита для цілого світу, має безмежні кордони, позбавлена різних упереджень, живе вільно і подекуди безтурботно. Науково-технічний процес, який розпочався у ХХ столітті, активізувався у ХХІ і, живучи в осередку

повної електронізації та глобалізації, молоде покоління ризикує втратити духовні цінності та надбання національних поколінь, а міжетнічних зокрема. Таким чином, гостро постає необхідність інтегрування молоді в проблеми налагоджування лінгвокультурного діалогу між Польщею та Україною. Для цього потрібно долучати молодь до вирішення комунікативних завдань, спірних гендерних питань, дружніх міжнаціональних відвідин. З огляду на це, вважаємо, що необхідно запровадити ряд заходів в Україні та Польщі, які забезпечать ріст цікавості серед підростаючого покоління. А саме:

- запровадити дні відкритих дверей у культурних осередках Польщі та України, які повинні організовуватись спілками поляків в Україні та українців у Польщі і будуть приурочені до визначних дат в спільній історії (не воєнних);
- започаткувати міжнаціональні інтелектуальні змагання, вікторини, брейн-ринги з призовим заохочувальним фондом, які будуть спрямовані на вивчення мови, історії, культури та звичаїв обох країн;
- відкрити кафедри українознавства та полоністики у навчальних закладах на всіх рівнях;
- запровадити обмін студентами у найкращих ВНЗ України та Польщі для найуспішніших студентів;
- організувати відкриті майстер-класи для відродження та продовження давніх національних ремесел;
- запровадити марафон на базі шкіл та університетів для вивчення польської та української мов серед школярів та студентів;
- організувати літні мовні табори в Україні та Польщі для всіх бажаючих вивчати польську та українську мови;
- започаткувати «День української мови та літератури» в Польщі та «День польської мови та літератури» в Україні на державному рівні, метою якого буде міжетнічне зближення і налагодження міжкультурного діалогу.

– запровадити спільні молодіжні проєкти: кінофестивалі, ярмарки, варштати (майстерні), випуск студентських щомісячників і т.д., які будуть спрямовані на активну діяльність молоді у розвитку добросусідських стосунків.

– відкрити доступ до міжнародних кампаній з питань боротьби з мовною асиметрією та мовним сексизмом в українській та польській мовах.

На нашу думку, вищезазначені заходи повинні бути запроваджені на постійній основі, закріплені нормативними актами та доповнюватись новими положеннями, оскільки сучасне суспільство розвивається динамічно і непередбачувано. Разом з тим, вважаємо, що налагодження міжкультурного діалогу - проблема міждисциплінарного значення. Нею повинні опікуватись науковці з різних галузей: соціологи, філологи, педагоги, історики, культурологи, психологи та інші. Однак до вирішення цих питань потрібно долучати не тільки науковців, а й фахівців різних професій, адже відносини між суспільствами – справа багатоаспектна та масштабна.

ВИСНОВКИ

Дослідження національних стереотипів в останні роки набуває значної актуальності. Разом з тим, вивчення національних гетеростереотипів сусідніх країн викликає ще більший інтерес у сучасних науковців. Це пов'язано зі значними геополітичними змінами у цілому світі. Слідом за економічними, соціальними, політичними зрушеннями, змінюється свідомість громадян, їхня культура та традиції. У парадигмі сучасного світу гостро постає питання власної національної ідентифікації, створення гідного національного стереотипу крізь призму ментальної оцінки країн-сусідів. Враховуючи нові політичні, культурні та економічні умови, в яких сьогодні знаходиться Україна, вважаємо необхідним переглянути власний образ в контексті стереотипного бачення нас громадянами найбільш близької нам як з географічного, так і з ментального боку країни – Польщі. Мова – це не якийсь абстрактний чи суто технологічний засіб комунікації, який сьогодні може бути одним, а завтра іншим. Вона відтворює суспільну, етнонаціональну сутність людини в певному природному та соціальному середовищі і є одним із визначальних чинників її самореалізації. З мови починається формування свідомості, пізнання світу, самопізнання й самостворення людини, ідентифікація її себе як чоловіка чи жінки.

У своїй роботі ми здійснили спробу комплексного соціолінгвістичного, прагматичного і стилістичного аналізу комунікативної поведінки мовців, висвітлили гендерні стереотипи в мовній картині світу в цілому та в польській і українській мовах зокрема. У результаті досліджень дійшли таких висновків:

1. Усі вербалізовані поняття сьогодні уже стали певними стереотипами, тож стереотипізація - ценовід'ємна частина природи мови. Є. Бартмінський розуміє поняття стереотип широко і вважає, що він містить як емоційно забарвлені об'єкти, так і нейтральні, але проаналізувавши ряд праць, зауважимо більшість визначень кваліфікують стереотип як продукт саме мисленнєвої діяльності.

2. Вербалізаторами стереотипів у мові, коли вони реалізуються як в конотаційному так і в денотаційному прояві, є комунікативні одиниці різної складності, які створюють відмінні за обсягом категорії і мають різні контексти.

3. Визначення гендеру як продукту лінгвістичного дискурсу передбачає окреслення виховного впливу соціуму на формування гендерної ідентичності індивіда як члена мовного колективу, що структурує це середовище і водночас зазнає його впливу на самого себе.

4. Мовна репрезентація чоловіка та жінки в українськомовному суспільстві, особливості їхніх стосунків, своєрідність виконуваних ролей, спроектованих крізь призму соціального середовища, народних звичаїв і традицій у «сферу» народної мудрості, надзвичайно виразно простежується через систему фразеологічних номінацій із компонентами, що вказують на стать.

5. Висвітлення гендерних стереотипів в польській мові відбувається шляхом значної мовної асиметрії, яка прослідковується й у поведінковому відношенні стосовно чоловіків та жінок. Одна й та ж поведінкова риса може позитивно характеризуватись у чоловіка і негативно у жінки.

6. Образ України та українців, який складено на основі аналізу польських асоціацій з нею має переважно негативні риси. Найчастіше з Україною поляки пов'язують криваві битви Другої світової війни, а українців вважають нетерпимою, агресивною і нещадною нацією. Існує також друге зображення - досвід польсько-українських торгівельних контактів, тобто «базарної» торгівлі, в якому поляки висвітлюють українців як некваліфіковану робочу силу. Поляки бачать Україну пригніченою країною, в якій панує державний безлад, а народ в ній бідний і відсталий. Останній образ особливо поширений серед сучасної молоді. Однак, на нашу думку, серед особливостей, щодо яких існує найбільш загальний консенсус, те, що в характеристиці

типового поляка домінують такі лексеми як переїдання, зловживання алкоголем, гостинність та релігійність - і, отже, майже ті самі риси, що і були віднесені до типових українців.

7. Образ типового поляка в очах українців, перш за все слід звернути увагу, що це досить чіткий стереотип. Означення: *розумний, толерантний, чесний, відповідальний та схильний до алкоголю* властиві полякам і найчастіше вербалізуються при національному стереотипному описі. Цікаво також, що в усіх вимірах поляки найчастіше мають позитивні якості, а не негативні.

8. Обом суспільствам: і польському і українському потрібна нова інформаційна кампанія, що базуватиметься на взаємній повазі одне до одного. Це можуть бути різні спільні проекти: театральні прем'єри, фільми, книжки, статті в газетах і журналах, бінарні лекції, круглі столи, які розкривали б полякам український контекст всіх міжособних українсько-польських стосунків. Широке бачення зможе прояснити спірні сторінки спільної історії. Саме тому, вважаємо, що і українці, і поляки мусять сумлінно вивчати історію один одного, щоб позбутися упередженого судження, пасток та національних застарілих історичних стереотипів. Натомість, варто підтримувати історичні та культурні надбання один одного та сприяти розвитку дружніх відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. Декларація «Про принципи та основні напрямки розвитку українсько польських відносин»: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_176#Text (дата останнього звернення 03.12.2020)
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (Дата звернення 20.10.2020)
3. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. 1970 - 1980. URL: <http://sum.in.ua/> (Дата звернення: 13.09.2018).
4. Архангельська А.М. Фемінні інновації в новітньому українському назовництві. Мовознавство. 2014. № 3. С. 34-50
5. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
7. Бондаренко О. С. Концепти "чоловік" і "жінка" в українській та англійській мовних картинах світу: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17; Донец. нац. ун-т. Донецьк. 2005. 19 с.
8. Бурак В. Прототипове і стереотипне у мовному образі БАТЬКА (на матеріалі української літератури другої половини ХІХ століття) // Мовний простір слов'янського світу: поконф. монографія. Київ: НУ «Києво-Могилянська академія», 2017. С. 14–16.
9. Вилинбахова Е. Л. Материалы к курсу лекций «Лингвистическое изучение стереотипов»: учеб.-метод. пособ. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2015. 72 с.
10. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець ІХ – початок ХVІ ст.): склад, суспільна і політична роль. Львів. 2000. 469 с.

11. Г. Сенкевич «Вогнем і мечем» URL: <http://flibusta.site/b/430716/read> (дата звернення 02.12.2020)
12. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: «Академія», 2004. С. 304.
13. Голубовська І. Проблеми зіставно-конфронтативного вивчення національно-мовних картин світу. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2010. С. 39–42.
14. Горошко О. І. Гендерні аспекти інтернет-комунікацій: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.04. Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. 2010. 33 с.
15. Грінченко Б. Д. Словник української мови / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. I–IV.
16. Гумбольдт. В. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человеческого рода. Хрестоматия по истории языкознания XIX – XX веков. Москва 1956. С 68-86
17. Кирилина А. В. Развитие гендерных исследований в лингвистике. Филологические науки. 1998. № 2. С. 51-58.
18. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) Львів, 2012. 287 с.
19. Клецина И. С. Самореализация и гендерные стереотипы. Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 2. СПб. : Изд-во СПбГУ. 1998. С. 188-202.
20. Клецова О. Є. Мовлення чоловіків і жінок у соціолінгвістичному аспекті. зб. наук. праць ЛНУ ім. Тараса Шевченка. № 3 (24). Ч.2. Луганськ. 2011. С. 232.
21. Ключковська І. Українознавчі студії як джерело поширення знань про Україну в Європейській спільноті. Українознавство. 2008. № 4. – С. 86.

22. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике: учеб. пособ. Екатеринбург: Изд-во УрФУ, 2012. 818 с.
23. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: введение / пер. с англ.: В. В. Морозов, И. Б. Шатуновский. Москва: Языки славянских культур, 2003. 397 с.
24. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / пер. с англ. И. Б. Шатуновский. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 793 с.
25. Левченко О. Термін прототип у лінгвокультурології. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Апроблеми української термінології». 2004. № 503. С. 58–60.
26. Липпман В. Общественное мнение / пер. с англ. Т. В. Барчуновой; под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. Москва: Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
27. Лурия А. Р. «Язык и сознание» Москва: Изд-во Москов. ун-та. 1979. 320 с.
28. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. Харків: Константа. 2004. 292 с.
29. Мельник Ю. П. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці. Вісник Житомирського державного університету. Випуск 45. Філологічні науки. С. 110-114.
30. Михальченко В.Ю. Словарь социолингвистических терминов. Институт языкознания РАН. Москва. 2006. 15 с.
31. Мокиенко В. М. Славянская фразеология. Москва: Высш. шк. 1980. 207 с. 210
32. Нечуй-Левицький І. Твори: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. 636 с.

33. Номис М. Т. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Т. Номис. Київ : Либідь, 1993. 768 с.
34. Павлов И. П. Полное собрание сочинений М.Л.: Издво АН СССР,1951. Т. 3. Кн. 2. 240 с.
35. Попова З.Д. Понятие «концепт» в лингвистическом исследовании. Воронеж. 1999. 234 с.
36. Синельникова Л. Н. Богданович Г. Ю. Введение в лингвистическую гендерологию. Симферополь: "Доля", 2001. 40 с
37. Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні. Мовознавство. 2008. № 2-3. С. 236-246
38. Сукаленко Т.М. Метафора як засіб вербалізації гендерних стереотипів. Мова і суспільство. Збірник наукових праць. Львів. 2011. Вип 2. С 23-27.
39. Українські народні прислів'я та приказки / відпов. ред. М. Т. Рильський. Київ: Вид-во АН УРСР. 1955. 447 с.
40. Франко І. Галицько-руські народні приповідки // Етнографічний збірник. Львів: Наукове Товариство імені Шевченка. Т. 2. Вип. 2 (Кравець–Пять). 1908. С. 301– 612.
41. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських. Етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ : Наука і освіта. 1998. 156 с.
42. A. Greek-English Lexicon / com. by H. G. Liddell and R. Scott. Oxford: Clarendon Press, 1996. 2041 p
43. Bartmiński J. Językowi podstawy obrazu świata. Lublin: UMCS, 2012. 328 s.
44. Bartmiński J. Tokarski Ryszard. Definicja semantyczna: czego idla kogo? // O definicjach i definiowaniu / red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin: UMCS, 1993. S. 47–61.
45. Bartmiński Jerzy (2014), *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*, w: *Wartości w językowej kulturze*

obrazie świata Słowian i ich sąsiadów, t. 3: *Problemy eksplikowania i proflowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 279–308.

46. Baudouin de Courtenay J.O języku polskim. Wybór prac, pod red. J. Basary i M. Szymczaka, Warszawa. 1984.

47. Brückner A. Kobieta – przezwisko obelżywe. Początki i rozwój języka polskiego, pod red. M. Karasia, Warszawa. 1974a. s. 348–356.

48. Chlebda W. Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy. Opole: Wyższa szkoła pedagogiczna im. Powstańców śląskich, 1991. 198 s.

49. Chlebda W. Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1998. S. 31–41.

50. Czudowska-Kandyba, Stereotyp Polaka w prasie ukraińskiej, wyspienie na zjedzie Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w Rzeszowie, wrzesień 2000.

51. Eagleman D. *The Brain. The story of you*. New York: Pantheon Books, 2015. 224 p.

52. Filipec' Ol'ga *Etnostereotipni uâvlennâ pro polâka ta ukraiñcâ sered studentiv Žešivs'kogo unîversitetu (kriz' prizmu asociacij iz predmetami)*, „Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych”, 2019. nr 3, s. 155–165.

53. H. Zieliński, *Historia Polski 1914–1939*, Wrocław, Ossolineum, 1982

54. Handke K., 1994, Język a determinanty płci [w:] *Język a Kultura*, t. 9, *Płeć w języku i kulturze*, podred. J. Anusiewicza i K. Handke, Wrocław, s. 15–29.

55. Hayakawa S. I. *Language in Thought and action*. London: Harcourt, Brace and Co., 1939, 352 p.

56. Kardela H. Tak zwana gramatyka kognitywna a problem stereotypu. *Etnolingwistyka*. Lublin: UMCS, 1988. T. 1. S. 35–47.

57. Kępińska A. Pani prezydent czy prezydentka?, „Poradnik Językowy”, z. 3, 2007. s. 79–84

58. Konieczna J. *Polska-Ukraina. Wzajemny wizerunek*. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa. 2001. 79 c.
59. Kopaliński W. Encyklopedia „drugiej płci”, Warszawa. 1995. s. 624
60. Kozak S. Warszawska ukrainistyka – teraźniejszość i perspektywy rozwoju WZU. 2004. T. 17–18. S. 37–38.
61. Krawczyk A. Język źródłem wiedzy o człowieku. *Etnolingwistyka*. 1998. T. 2. S. 29–38.
62. Kurcz I. Zmienność i nieruchomość stereotypów. Studium na temat roli stereotypów w reprezentacji umysłowej świata społecznego. Warszawa. Wydawnictwo Instytutu Psychologii. 1994. 226 s.
63. Łaskiewicz Monika *Stereotyp Ukraińca w polskiej tradycji ludowej*, „Naukovij visnik Volins'kogonacional'nogouniversitetu im. Lesi Ukraïнки. Filologičninauki”, nr 2, 2011. s. 59–64.
64. Maćkiewicz Jolanta *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin, 1999. s. 47–55.
65. Paławska Ewa, *Ukrainiec w oczach studentów na wschodzie i zachodzie Polski*, w: *Stereotypy w języku i w kulturze*, red. Stanisawa Niebrzegowska-Bartmińska, Sebastian Wasiuta, Wydawnictwo UMCS, Lublin. 2009. s. 65–80.
66. Pajdzińska A. Antropocentryzm frazeologii i potocznej. *Etnolingwistyka* /red. J. Bartmiński. Lublin, 1990. T. 3. S. 59–70.
67. Pajdzińska A. Kobieta najlepszym przyjacielem człowieka (przyczynę do językowego obrazu świata). *Studia z historii języka polskiego i stylistyki historycznej* ofiarowane Profesor Halinie Wiśniewskiej na 50-lecie Jej pracy naukowo-dydaktycznej, pod red. Cz. Kosyła, Lublin 2001. s. 151–159.
68. Serczyk W. A. Rola Warszawskich Zeszytów Ukrainoznawczych w badaniu stosunków polsko-ukraińskich. S. 53.

69. Słownikjęzykapolskiego. PWN. URL: <https://sjp.pwn.pl> (Дата звернення: 13.11.2020)
70. Słownik ludowych stereotypów językowych / red J. Bartmiński. Wrocław: Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego. 1980. 274 p.
71. Szpyra-Kozłowska, Karwatowska. Analiza formuł regulaminowych i ustawowych oraz podręcznikowych fragmentów. Językowa niewidzialność kobiet we współczesnej polszczyźnie. 2004 a 35–53.
72. Tannen D. Du kannst mich einfach nicht verstehen. Warum Maenner und Fraue aneinander vorbeireden D. Tannen. Hamburg. 1991. 164 p
73. Tokarski R. Konotacja a problemy kategoryzacji // Język a kultura. Wrocław, 2008. T. 20. S. 143–161.